

Marcin Kowalski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID [0000-0002-8732-6868](https://orcid.org/0000-0002-8732-6868)

Małżeństwo i celibat w 1 Koryntian 7. Perspektywy badawcze

Abstrakt: Artykuł prezentuje popularne i najnowsze trendy badawcze w Pierwszym Liście do Koryntian 7, skupiając się na poruszanych przez apostoła tematach małżeństwa i celibatu. Autor rozpoczyna od przedstawienia najważniejszych hipotez związanych z rekonstrukcją podłoża problemów w Koryncie oraz strategii argumentacyjnej Pawła. Ich zasadniczy problem polega na tym, że zbyt mało uwagi poświęca się rozwojowi myśli apostoła w badanym rozdziale. Autor naświetla ją w kolejnym kroku, stosując analizę antycznej retoryki. W kolejnych paragrafach dyskutowane są: Pawłowa argumentacja na temat celibatu (1 Kor 7,25–40) ze szczególnym naciskiem na sekcję 1 Kor 7,29–31, postulat nierozzerwalności chrześcijańskich małżeństw (1 Kor 7,10–11), kwestia małżeństw mieszanych (1 Kor 7,12–16) oraz hipoteza dotycząca tzw. „małżeństw duchowych” w Koryncie (1 Kor 7,36–38). W każdej z nich autor wskazuje zarówno tradycyjne, jak i nowe linie interpretacyjne i możliwe kierunki, w których mogą pójść badania nad 1 Koryntian 7. Wśród nich wymienia retorykę, analizy papirologiczne, studia interdyscyplinarne angażujące psychologię i neuronauki oraz apokaliptyczną eschatologię i porównanie Pawła z literaturą żydowską okresu Drugiej Świątyni.

Słowa kluczowe: 1 Koryntian 7, małżeństwo, celibat, retoryka, nierozzerwalność małżeństwa, małżeństwa mieszane, „małżeństwa duchowe”, apokaliptyczna eschatologia

Rozdział siódmy Pierwszego Listu do Koryntian to jakby osobny list w liście, którego tematem są zasadniczo kwestie związane z małżeństwem i celibatem. Formuła *peri de*, jaką zaczyna się ten rozdział, sugeruje nowe zagadnienie, które będzie przedmiotem refleksji Pawła, w odpowiedzi na list przesłany przez Koryntian¹.

¹ Na temat strukturyzującego znaczenia formuły *peri de*, wprowadzającego nowy temat dyskusji, zob. Mitchell 1989, 229–56.

Na temat rozdziału siódmego Pierwszego Listu do Koryntian powstało już prawdziwe morze artykułów i książek, nie licząc miejsca, jakie poświęca mu się zazwyczaj w komentarzach². Publikacje dotyczące tego rozdziału jedynie z ostatnich dwudziestu lat obejmują przynajmniej osiem monografii i około czterdziestu czterech artykułów i rozdziałów w publikacjach zbiorowych w językach obcych, doliczając do tego około dwudziestu dwóch opracowań w języku polskim. To stawia 1 Koryntian 7 w rzędzie najczęściej komentowanych tekstów biblijnych i trudno się temu dziwić, biorąc pod uwagę jego tematykę związaną z seksualnością, życiem małżeńskim i bezżeństwem.

Monografie poświęcone w ostatnich dwudziestu latach wspomnianemu rozdziałowi prezentują szerokie spektrum podejść badawczych i zainteresowań współczesnych autorów. Alistair Scott May (May 2004), posługując się podejściem socjologicznym, bada wpływ konstrukcji seksualności na tożsamość wspólnot chrześcijańskich. Gillian Beattie (2005) analizuje, w jaki sposób tematy związane z małżeństwem i kobietami w 1 Liście do Koryntian zostały przepracowane w literaturze deuteropawłowej oraz w tekstach gnostyckich z Nag Hammadi. Edward Ellis (2007) argumentuje za pozytywnym podejściem do pożądania seksualnego u Pawła i starożytnych moralistów; Karin Lehmeier (2006) ukazuje syntetycznie 1 Kor 7,7 i 7,29–35 w świetle grecko-rzymskich tradycji zarządzania domostwem, zaś Heinz Külling (2008) analizuje ogólnie całokształt argumentacji Pawła w 1 Koryntian 7. Dalej Louay Shabani (2008) jako jedyny z autorów posługuje się podejściem egzegetyczno-teologicznym, badając kwestię uświęcenia w 1 Kor 7,12–16 i łącząc go z Ef 5,25–33. Tym samym fragmentem zajmuje się, ale wykorzystując grecko-rzymskie papirusy i teksty żydowskie na temat małżeństw mieszanych, Aliyah El Mansy (2016). Wreszcie Juan Antonio Luna Gaytán (2014) bada recepcję 1 Kor 7,31 u Ojców i pisarzy Kościoła (od Tertuliana do Augustyna).

² Obszerną bibliografię poświęconą 1 Koryntian 7, z omówieniem wybranych pozycji, można znaleźć w następujących komentarzach: Collins 1999, 261, 273, 287, 297–98, 304; Thiselton 2000, 484–606, zwł. 484–97, 545–46, 566–67; Fitzmyer 2008, 273–329, zwł. 285–87, 295–96, 304, 311–12, 321–22, 327–28.

Już na przykładzie monografii na temat 1 Koryntian 7 z ostatniego dwudziestolecia widać spore zainteresowanie autorów współczesnych recepcją tego rozdziału w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Po tej linii idzie także spora grupa autorów artykułów i rozdziałów w opracowaniach zbiorowych, badających oddziaływanie tekstu Pawłowego na Klemensa Aleksandryjskiego, Bazylego i Grzegorza z Nazjanzu, Hieronima, Augustyna, Cypriana, Afrahata, Jana Chryzostoma oraz na starożytne debaty ascetyczne (Girardi 2005, 59–72; Hunter 2006, 131–36; 2008, 163–92; Kurek-Chomyc 2006, 245–52; Kasprzak 2009, 27–46; Pevarello 2009, 265–79; Sypt 2013, 148–60; Hunter 2013, 413–27; Kovacs 2013, 186–202; Daniel-Hughes 2014, 269–83; Ciccolini 2017, 259–67; Ford 2018, 241–58; Nieścior 2020, 113–27; Edsall 2021, 407–23; Nehring 2021, 243–51; Mitchell 2022, 119–43). Współczesnych egzegetów interesują także kwestie związane z rozwojem myśli Pawła w 1 Kor 5–7 (Zeller 2005, 61–77; Caragounis 2006, 189–99; Schrage 2007, 102–25; Gielen 2009, 223–46; Berge 2018, 514–31), konstrukcją tożsamości wspólnoty wczesnochrześcijańskiej w Koryncie (Ivarsson 2008, 183–98; Punt 2013, 31–47; Horrell 2016, 439–60), tradycjami żydowsko-hellenistycznymi związanymi z ascezą (Gundry 2013, 21–44), apokaliptyką żydowską i Pawłową wizją małżeństwa oraz bezżeństwa (Bogacz 2013, 135–48; Barclay 2016, 257–74; Gundry 2016, 141–68), metaforą ciała w 1 Koryntian 7 (Marshall 2015, 833–47), stosunkiem Pawła do kobiet (Bösen 2009, 79–94), rozdziałem 7 Pierwszego Listu do Koryntian czytany z perspektywy rodziny (MacDonald 2012, 28–52), warstwą afektywną w argumentacji Pawła (Bell 2022, 624–41) oraz tradycjami ewangelicznymi związanymi z zakazem rozwodów (Colautti 2021, 560–72; Forderer 2024, 1–17). Poza tym najczęściej komentowane fragmenty 1 Koryntian 7 to: ww. 12–16 na temat małżeństw mieszanych (kwestie prawne, pozycja kobiet i dzieci, tradycje, z których czerpie Paweł, rozumienie pokoju) (Wili 1978, 100–108; Vaage 2009, 557–71; Hodge 2010, 1–25; Muszytowska 2011, 164–73; MacDonald and Vaage 2011, 526–46; Cohen 2011, 259–91; Hodge 2014, 227–44; Kowalski 2016a, 121–52; Barton 2017, 38–55; Peterson 2018, 43–62); ww. 36–39 (tożsamość dziewic, porównanie z papirusami i starożytnymi tekstami na temat małżeństwa, recepcja tekstu w kręgach ascetycznych i praktyka powtórnego małżeństwa

we wczesnym chrześcijaństwie) (Arzt-Grabner and Kritzer 2006, 89–102; van der Sypt 2013, 148–60; Daniel-Hughes 2014, 269–83; Callan 2016, 264–86; Lambrecht 2017, 389–94; Tichý 2021, 95–106) oraz 1 Kor 7,17–24 (powołanie chrześcijanina, tożsamość i status wierzących, stosunek Pawła do Tory, *New Perspective on Paul*, funkcje metafor związanych z niewolnictwem) (Tábet 2005, 277–312; Punt 2013, 31–47; La Grange Toit 2015, 21–45; Nanos 2015, 105–52; Merz 2018, 95–110). Dla kompletnego obrazu można jeszcze dodać opracowania dotyczące 1 Kor 7,1 i znaczenia wyrażenia „lepiej nie dotykać kobiety” w tradycji grecko rzymskiej (Ciampa 2009, 325–38; Torbus 2015, 29–38), obecność tradycji Jezusowej w 1 Kor 7,40 (Gundry 2012, 175–200) oraz eschatologiczne znaczenie wskazówek Pawła w 1 Kor 7,32–34 i konieczności ich odczytania za pomocą narzędzi metody historyczno-krytycznej (Gundry 2014, 111–30). Autorzy polscy w stosunku do obcojęzycznych w swoich publikacjach wyrażali więcej zainteresowania Pawłową wizją małżeństwa zawartą w 1 Kor 7,1–11 (Kułaczkowski 2007, 99–112; Łabuda 2007, 151–63; Załęski 2009, 487–501; Karczewski 2009, 59–71; Wojciechowski 2010, 207–14; Kowalski 2015, 65–82; Wilk 2015, 657–66).

Zadaniem obecnego opracowania, będącego owocem konferencji, która odbyła się w styczniu 2024 r. na UKSW, a poświęcona była Pierwszemu Listowi do Koryntian, jest syntetyczne ukazanie wybranych obszarów badań nad 1 Koryntian 7, ze wskazaniem potencjalnych kierunków, w których mogą się one jeszcze rozwijać. Przegląd zaczniemy od zagadnień związanych podłożem badanej sekcji i strategią argumentacyjną apostoła, skupiając się dalej na kwestiach związanych z małżeństwem i celibatem.

1. Teorie na temat podłoża problemów związanych z małżeństwem i argumentacją Pawła w 1 Koryntian 7

W niewielkiej, ale bardzo zróżnicowanej wspólnotie korynckiej uczniów Chrystusa łączyła wiara, dzieliło zaś wszystko inne, począwszy od interpretacji nauczania Pawła, przez pochodzenie etniczne, wykształcenie i status ekonomiczny (Murphy-O'Connor

1997, 268–78)³. Nic dziwnego zatem, że kościół ten dostarczył Pawłowi tyleż radości co smutku, generując wciąż nowe problemy. Do kwestii problematycznych należały w Koryncie także sprawy związane z małżeństwem i celibatem, które Paweł porusza w 1 Koryntian 7. Rozdział ten stanowi zapewne odpowiedź na pytania, jakie nadeszły do apostoła w liście, pochodzącym od członków wspólnoty. Choć Paweł przebywał w mieście osiemnaście miesięcy, wiele z poruszanych przezeń kwestii wymagało doprecyzowania. Jakie pytania legły u podstaw 1 Koryntian 7 i z czego wynikały? Badacze dość zgodnie wskazują na pewnego typu ascezę, która zagościła we wspólnocie, a która przejawiała się w preferowaniu celibatu oraz powstrzymywaniu się małżonków od fizycznego współżycia. Ponieważ interpretacje podłoża problemów związanych z małżeństwem i celibatem pociągnęły za sobą prawdziwą lawinę komentarzy i hipotez, zwięźle wymieńmy tylko najważniejsze z nich⁴:

1. W podejściu Koryntian do małżeństwa i w odpowiedzi Pawła odbija się myśl stoicko-cynicka (Balch 1983, 429–39; Yarbrough 1985; Wimbush 1987; Deming 2004, 47–206). Stoicy uważali małżeństwo za instytucję konieczną dla budowania i utrwalenia *polis*, z drugiej zaś strony, idąc za cynikami, dostrzegali w nim niebezpieczeństwo dla misji filozofa i odradzali je w pewnych okolicznościach. Paweł, dystansując się od małżeństwa, według jednych opiera się na panhellenistycznym duchu oderwania się od rzeczy doczesnych (Wimbush 1987, 62–69, 87), według innych zaś korzysta z cynicko-stoickiej dyskusji na ten temat: uznaje wartość małżeństwa i koryguje w Koryncie zbytnią ascezę typu cynickiego (Deming 2004, 20–21).
2. Chrześcijan w Koryncie inspirowała figura Mojżesza, męża Bożego (*theios anēr*), który wybrał celibat jako przygotowanie do roli kapłana i proroka oraz jako drogę umożliwiającą

³ Więcej na temat struktury społecznej i charakteru wspólnot Pawłowych, zob. Meeks 1983; Horrell 1996, 63–237; Adams and Horrell 2004; Still and Horrell 2009.

⁴ Prezentację oraz krytyczną oceną różnych propozycji dotyczących tła problemów opisanych w 1 Koryntian 7 można znaleźć w: May 2004, 156–79; Deming 2004, 1–46.

- otrzymywanie Bożych objawień (Balch 1972, 351–64; Bartchy 1973, 145–48; Prete 1979, 74–86).
3. W Koryncie predylekcja dla bezżeństwa i wstrzeźliwości seksualnej związana jest z obecnością w kulturze hellenistycznej, pismach mądrościowych ST i u Filona koncepcją duchowego małżeństwa. Koryntianie przez praktykowanie ascezy oddają się zjednoczeniu z boską Mądrością, a odseparowując się od małżonków, stają się wdowami i wdowcami dla spraw tego świata (Horsley 1979, 30–54)⁵.
 4. Asceza w Koryncie wynika ze źle zrozumianego nauczania Pawła na temat czasów ostatecznych. Wiara w rychłe przyjście Pana pociąga Koryntian do odrzucenia form życia właściwych temu światu, w tym małżeństwa (Weiss 1910, 169)⁶.
 5. Postawa Koryntian wynika z właściwego zrozumienia nauki Pawła, który postrzegał małżeństwo negatywnie jako narzędzie, poprzez które człowiek oddaje się pod panowanie siłom tego świata, zamiast pozostać pod władzą Chrystusa (Deling 1931, 62–69, 78–79, 80, 86)⁷.
 6. Na postawę Koryntian wobec małżeństwa ma wpływ widoczny we wspólnocie entuzjizm duchowy, generowany przez prądy gnostyckie lub tzw. „zrealizowaną eschatologię”. Pod wpływem Ducha i wiedzy (*gnōsis*), bądź przeświadczeni o uczestniczeniu już dziś w życiu nieba, Koryntianie pogardzali sferą cielesną i rościli sobie prawo do wolności od norm moralnych oraz instytucji tego świata. Prowadziło to z jednej strony do ascezy i unikania małżeństwa, z drugiej zaś strony do libertynizmu i nadużywania swego ciała⁸.

⁵ Zob. także Horsley 1976, 269–88; 1977, 224–39; 1978, 203–31; Horsley 1980, 32–51.

⁶ Zob. także Niederwimmer 1974, 242–43; 1975, 65, 80–81, 98; Yarbrough 1985, 120–21.

⁷ Podobnie negatywnie Pawłową naukę na temat małżeństwa przedstawia May 2004, 145–48, 215, 238–39, 256–59.

⁸ Na dualizm typu gnostyckiego w Koryncie nacisk kładą: Lütgert 1908, 43–62; Schrage 1976, 214–34. Na temat zrealizowanej eschatologii w Koryncie, zob. Wilson 1968, 95–97; Käsemann 1969, 130–31; Becker 1970, 593–609; Meeks 1974, 165–208; Cartlidge 1975, 220–34; Thiselton 1977–78, 510–26.

7. Na niechęć Koryntian do małżeństwa wpływ mogą mieć pewne teorie medyczne, według których współżycie małżeńskie osłabiało człowieka (Osiek and Balch 1997, 104–8; Peterman 1999, 170).
8. Ascetyzm w Koryncie da się wytłumaczyć przed odwołanie się do źródeł qumrańskich i rabinicznych. Wiąże się z prawami rytualnej czystości i teologią kapłańską (Rosner 1994, 147–93; Roetzel 1999, 135–45)⁹.

Odniesienie się z osobna do każdej z wymienionych teorii wymagałoby osobnego artykułu i wychodzi poza zakres obecnego opracowania¹⁰. Często konstruowane przez badaczy hipotezy bazują na podobieństwach leksykalnych między Pawłem a tekstami stoicko-cynickimi czy hellenistycznym judaizmem, nie biorąc dostatecznie pod uwagę różnic związanych z kontekstem pism oraz wizją kosmosu, człowieka i bóstwa u porównywanych autorów¹¹. Badacze zasadniczo nie doceniają też źródeł nauki Pawła na temat małżeństwa tkwiących w ST i w nauczaniu Jezusa. Poza tym należy w pełni zgodzić się z May'em twierdzącym, że zasadniczą słabością większości wymienionych interpretacji jest poświęcanie więcej miejsca hipotetycznym rekonstrukcjom Pawłowych rozmówców niż samej nauce i pozycji apostoła (May 2004, 150–51).

Zamiast angażować się w klasyczny *mirror reading*, ze znacznie większą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że problemy w Koryncie biorą się z dwóch źródeł. Pierwszym jest przepowiadanie i przykład Pawła, który jako celibatariusz głosił w Koryncie ewangelię i założył tam wspólnotę. Po wielokroć w 1 Koryntian 7 apostoł stwierdza, że chciałby, aby koryntianie pozostający w stanie wolnym, wdowy i wdowcy, naśladowali jego życiową drogę (1 Kor 7,7–8, 25–26, 32–35, 40). Zapewne wierzący byli pod wrażeniem jego przykładu, który wzmacnia dodatkowo Pierwszy List do Koryntian. Sam fakt, że Paweł w 1 Koryntian 7 zachęca do celibatu,

⁹ Na temat związku celibatu z ideami kapłańskimi, zob. także Osiek and Balch 1997, 108–9.

¹⁰ Ich krytyczną ocenę można znaleźć w: May 2004, 156–79; Deming 2004, 2–46.

¹¹ Na słabość tego rodzaju porównań zwraca uwagę Rowe 2016.

przeczy teoriom głoszącym, że wspólnota ogarnięta była ascetyczną gorączką.

Drugim źródłem problemów w Koryncie mogło być nauczanie historycznego Jezusa na temat życia w królestwie niebieskim, w którym nie ma miejsca dla instytucji małżeństwa (Łk 20,34–36) (Balch 1972, 356–57). Pan wprowadza także wymóg nierozzerwalności małżeństwa, co mogło przerażać zarówno chrześcijan pochodzenia żydowskiego, jak i pogańskiego, przyzwyczajonych do praktyki rozwodowej (Mk 10,1–12). Ostatecznie koryntianie pod wpływem nauczania historycznego Jezusa i Pawła mogli zastanawiać się, w jaki sposób praktykować drogę małżeńską, łącząc ją z nowym życiem w Chrystusie. Mogli także zastanawiać się, jak naśladować Pawła i czy jego drogę da się połączyć z powołaniem do małżeństwa.

2. Strategia argumentacyjna apostoła w 1 Koryntian 7

Przechodząc do strategii argumentacyjnej Pawła, która ściśle wiąże się z problemami Koryntian, można wyróżnić następujące prądy interpretacyjne (Thiselton 2000, 487–97):

1. Paweł w 1 Koryntian 7 prezentuje się jako krytyczny wobec małżeństwa i ciała (Delling 1931; May 2004).
2. Apostoł występuje przeciw korynckim prorokiniom, które przez praktykowanie celibatu w życiu małżeńskim i jednostkowym wystawiały na próbę porządek wspólnoty (Wire 1990)¹².
3. Paweł przyjmuje pośrednią drogę, sprzeciwiając się korynckim ascetom, wyrzekającym się całkowicie małżeństw (Wimbush 1987).
4. Apostoł przedstawia drogę doskonalszą (celibat) i mniej doskonałą (małżeństwo), o obu mówiąc pozytywnie (Yarbrough 1985).
5. Paweł reformuje patriarchalne podejście do małżeństwa, dając kobietom więcej praw, niż dawano im w starożytnym społeczeństwie (Witherington 1995a, 170–81).
6. Nauczanie apostoła nie jest pełną wykładnią nauki o małżeństwie, jest kontekstualne i ukazuje małżeństwo jako jedną

¹² Zob. także MacDonald 1990b, 161–81.

z dróg realizowania swego powołania (Schrage 1976, 214–34; Schrage 1995, 156–57).

7. Małżeństwo jest naturalnym sposobem sublimowania pożądania, które Paweł postrzega w pozytywnym świetle (Ellis 2007, 147–59; Ward 1990, 286–87).
8. W 1 Kor 7 apostoł opisuje swoją własną drogę, którą uważa za lepszą, i zaprasza chętnych do włączenia się w nią (Murphy-O'Connor 1979, 59–60).
9. 1 Koryntian 7 to pochwała małżeństwa, czego potwierdzeniem jest lektura tego tekstu u Klemensa Aleksandryjskiego i Orygenesa. Tylko od III w. zaczyna się traktować ten rozdział jako tekst kluczowy dla argumentacji za wyższością celibatu (Ford 1965, 326–48).

Interpretacja Dellinga (1), której elementy można także odnaleźć u May'a, idzie pod prąd temu, co Paweł pisze o małżeństwie w 1 Kor 7,2–16, mówiąc o nim jako komunii ciała i dusz, wiążąc je z wzajemnym uświęceniem małżonków oraz przedstawiając w ślad za Jezusem wysoki ideał nierozzerwalności więzi małżeńskiej. Propozycja Antoinette Clark Wire (2) zbudowana jest z kolei na hipotezie, mówiącej o obecności zbuntowanych prorokiń w Koryncie, której nie da się udowodnić, a która ma więcej wspólnego z *Bachantkami* Eurypidesa i kultem Dionizosa niż czią oddawaną Chrystusowi i nauczaniem Pawła. Mało prawdopodobnej rekonstrukcji towarzyszy także „hermeneutyka podejrzliwości”, jaką Wire aplikuje do oceny strategii Pawła, który zmierza do ograniczenia wolności kobiet w Koryncie, stosując zawołowaną przemoc w postaci „patriarchalnej miłości”.

Pozycje od (3) do (9) wnoszą pewne wartościowe elementy do rozumienia myśli Pawła w 1 Kor 7. Te sprawdzić można do wyważonej pozycji apostoła, popierającego zarówno bezżeństwo jak i związki małżeńskie w Koryncie. Interpretacjom tym brak jednak rzeczowej i dogłębnej analizy myśli apostoła, do której naświetlenia bardzo użyteczne są narzędzia starożytnej retoryki. Rozdział ten czeka wciąż na dogłębną analizę retoryczną, do której elementów coraz częściej sięgają zresztą współczesne komentarze na temat 1 Koryntian 7 (Perkins 2012, 106–7; Gardner 2018, 292–361).

Choć słownictwem i kwestiami związanymi z etyką seksualną 1 Koryntian 7 łączy się z 1 Kor 5–6, traktować go można jako odrębną jednostkę literacko-retoryczną¹³. Decyduje o tym przede wszystkim pojawiający się tutaj problem małżeństwa oraz celibatu, zaznaczony wyraźnie otwierającą formułą *peri de* w 1 Kor 7,1. W samym wewnętrznym układzie treści 1 Koryntian 7 Barbaglio dostrzega strukturę chiastyczną: A (ww. 1–16), B (ww. 17–24), A' (ww. 25–40) (Barbaglio 1999, 67, 128–29)¹⁴. W 1 Kor 7 Paweł rozpoczyna od pytań związanych z kwestią małżeńską (ww. 1–16), po czym przechodzi do zasady ogólnej (każdy niech pozostanie w stanie, w którym został powołany, ww. 17–24), aby zakończyć kwestią dziewic i wdów (ww. 25–40). Podział w oparciu o słownictwo, choć jak najbardziej słuszny i praktykowany przez większość badaczy, nie wystarcza jednak, aby uchwycić następstwo i związek tematów, które w 1 Koryntian 7 powracają i nakładają się na siebie. Spróbujmy zatem odczytać logikę Pawłowej argumentacji, wykorzystując podstawowe elementy analizy retorycznej¹⁵.

Jeśli potraktujemy 1 Koryntian 7 jako zwartą całość, ww. 1–2 uznać można za tezę, myśl wiodącą (*propositio*) dla całego rozdziału (Weiss 1910, 170; Lenski 1963, 273; Conzelmann 1975, 115; Harrisville 1987, 106; Fitzmyer 2008, 278; Berge 2018, 520). Dywagacje na temat tego, czy Paweł w w. 1b cytuje bądź czyni aluzję do pozycji Koryntian, aby ją skorygować w w. 2, sięgają czasów Orygenesa, ale nie wnoszą wiele w zrozumienie tekstu i pozostają często na usługach hipotetycznych rekonstrukcji sytuacji w Koryncie¹⁶. Niezależ-

¹³ Podobnie Thiselton 2000, 483, który w 1 Kor 7,1 widzi ostrą cezurę i zdecydowaną zmianę tonu oraz tematu Pawłowego dyskursu. Podobnie Barrett 1968, 153; Conzelmann 1975, 114–15; Mitchell 1993, 190–91; Witherington 1995a, 170; Orr and Walther 2007, 205; Fitzmyer 2008, 274–75; Rosik 2009, 232–33. Pośród tych, którzy czytają 1 Kor 7 w połączeniu z poprzedzającymi je rozdziałami, zob. m.in.: May 2004, 145–48; Rosner 1994; Ciampa 2009, 337; Osiek and Balch 1997, 103; Berge 2018, 514–31.

¹⁴ W ten sam sposób, bez chiazmu, dzieli 1 Kor 7, zob. Rosik 2009, 232–33.

¹⁵ Na temat argumentacji Pawła, która postępuje raczej mniejszymi sekcjami tematycznymi, w których wyróżnić można (*sub*)*propositio* oraz poszczególne argumenty (*probatio*), zob. Aletti 1992, 398–400; Kowalski 2016b, 633.

¹⁶ Ci, którzy w 1 Kor 7,1–2 widzą nawiązanie do pozycji Koryntian i odpowiedź Pawła, to pozycja większościowa. Zob. Barrett 1968, 154; Phipps 1982, 125–31;

nie od tego, czy 1 Kor 7,1b potraktujemy jako cytata z Koryntian, czy też jako wypowiedź samego apostoła, stwierdza on tu swoją preferencję dla celibatu, równocześnie jednak potwierdzając, że małżeństwo to droga dla większości (zob. „każdy” i „każda” w w. 2). Dwa początkowe wersy stanowią podstawę dla dalszego rozwoju argumentacji Pawła, która przyjmie formę *reversio*:

- a. Celibat jako preferowany styl życia według apostoła (1 Kor 7,1),
- b. Małżeństwo jako naturalna droga dla większości (1 Kor 7,2),
- B. Kwestie związane z życiem małżeńskim (1 Kor 7,3–16),
- Digressio*: nadrzędna reguła Bożego powołania (1 Kor 7,17–24),
- A. Kwestie związane z celibatem (1 Kor 7,25–40).

Paweł w 1 Kor 7,1 nie staje w sprzeczności z samym sobą, a 1 Kor 7,2 to nie zwykłe przyzwolenie na małżeństwo, które jest tylko cieniem dla wyższego powołania, jakim jest celibat¹⁷. Preferując bezżeństwo, apostoł traktuje małżeństwo jako równe mu w godności powołanie, co wynika dalej z obrazu, jaki kreśli. Pierwsza część argumentacji Pawła dotyczy właśnie małżeństwa, dzieląc się kolejno na kwestie takie jak: waga więzi cielesnej między małżonkami (ww. 3–5), małżeństwo jako sposób na zaspokajanie naturalnych pragnień cielesnych (ww. 6–9), trwałość związków małżeńskich (ww. 10–11) oraz kwestia małżeństw mieszanych (ww. 12–16). Sposób, w jaki apostoł pisze o godności małżeństwa, podkreślając jego głęboką psychofizyczną więź (1 Kor 7,3–5), opisując je jako charyzmat (1 Kor 7,7), odwołując się do nauczania Jezusa (1 Kor 7,10–11) oraz akcentując uświęcające oddziaływanie małżonków (1 Kor 7,14), wyklucza pogardę i traktowanie małżeństwa jako drogi drugiej kategorii¹⁸. Notorycznie błędnie interpretowany

Yarbrough 1985, 93–96; Merklein 1987, 385–408; Fee 1987, 274–79; Rosner 1994, 151; Martin 1995, 205; Schrage 1995, 59; Collins 1999, 252; Hays 1997, 111–18; Thiselton 2000, 498–500; Talbert 2002, 53; Garland 2003, 251; Deming 2004, 110–14; Ciampa and Rosner 2010, 272; Gardner 2018, 294–97. 1 Kor 7,1b interpretują jako wypowiedź Pawła: Weiss 1910, 170; Robertson and Plummer 1911, 132; Baltensweiler 1967, 156; Conzelmann 1975, 115; Niederwimmer 1975, 81; Caragounis 1996, 552.

¹⁷ Kontra Conzelmann 1975, 116; Harrisville 1987, 106–7.

¹⁸ Na temat małżeństwa jako charyzmatu w 1 Kor 7,7, zob. Fee 1987, 284–85; Thiselton 2000, 514; Kirchschräger 2003, 153–63; Deming 2004, 125; Fitzmyer 2008, 282.

1 Kor 7,9, gdzie Paweł wzywa celibatariuszy, którzy nie potrafią zachować wstrzeźliwości, aby wstępowali w związki małżeńskie, to nie policzek wymierzony małżeństwu. To raczej ostrzeżenie dla tych, którzy praktykują bezżeństwo, aby, świadomi związanych z nim wyzwań, nie prowadzili podwójnego życia¹⁹. Małżeństwo pozwala na kontrolowanie i sublimowanie pociągu płciowego w stopniu, jaki jest niedostępny dla celibatariuszy²⁰.

Po pierwszej części poświęconej kwestiom małżeńskim (1 Kor 7,3–16) Paweł przechodzi do sekcji, którą wielu egzegetów określa jako centralną dla 1 Koryntian 7 (Hurd 1965, 89, 178; Baumert 1984, 19, 99–160, 338; Fee 1987, 307; Horsley 1998, 100; Garland 2003, 243; Fitzmyer 2008, 307). Bezspornie sekcja ta odgrywa bardzo ważną rolę w analizowanym rozdziale, ale precyzyjniej będzie ją określić jako retoryczne *digressio*²¹. Wbrew popularnemu rozumieniu tego pojęcia, w retoryce *digressio* nie oznacza odejścia od tematu głównego, ale spojrzenie na niego z nieco szerszej perspektywy (Kennedy 1999, 56). W ten sposób retor, przez rozszerzenie pola dyskursu (*amplificatio*), wzmacnia swoje argumenty²². Do tego służy Pawłowi temat Bożego powołania, który wprowadza w 1 Kor 7,17: „każdy powinien postępować zgodnie z tym, do czego go Bóg powołał”. Tę ogólną regułę apostoł ilustruje dwoma obrazami: obrzezania oraz niewolnictwa. Ci, którzy zostali powołani do wiary jako obrzezani, nie powinni się pozbywać swojego znaku obrzezania, zaś powołani do wiary poganie nie powinni się obrzezywać (1 Kor 7,18–20). Z kolei powołani do wiary jako niewolnicy mogą skorzystać z okazji, by stać się wolnymi, pamiętając jednak,

¹⁹ Na temat ognia w 1 Kor 7,9, który oznaczać może nie tylko niekontrolowane pasje, ale także karę potępienia dla tych, którzy praktykują podwójne życie, zob. Barré 1974, 193–202. Interpretacji takiej nie wykluczają także Witherington 1988, 31; Thiselton 2000, 517; Fitzmyer 2008, 284. Podobną interpretację proponuje Binni (2004, 87–95). Interpretację eschatologiczną wykluczają: Orr and Walther 2007, 210; Fee 1987, 288; Kistemaker 1993, 218; Schrage 1995, 96–97; Keener 2005, 63.

²⁰ Na temat pożądania, które naturalnie sublimuje się i służy parze w małżeństwie, zob. Ellis 2002, 89–98.

²¹ Na temat dygresji w 1 Kor 7,17–24, zob. Orr and Walther 2007, 216; Kistemaker 1993, 229; Schrage 1995, 51; Tomson 1996, 258; Garland 2003, 298).

²² Zob. Cycleron, *Inv.* 1.51.97; Kwintilian, *Inst.* 4.3.12–14.

że są wolni w Panu, podczas gdy wolni są niewolnikami Chrystusa (1 Kor 7,21–23)²³. Każdy wezwany jest do służby Chrystusowi i do realizacji nadrzędnego powołania do świętości w stanie, w którym został powołany.

W *digressio* Paweł dokonuje specyficznej relatywizacji wszelkich stanów życia, niewolnictwa, obrzezania, małżeństwa i celibatu, podporządkowując je realizacji najważniejszego powołania, jakim jest nowe życie w Chrystusie. Sekcja ta podejmuje temat powołania (*kaleō, klēsis*) i niewolnictwa, który pojawił się w 1 Kor 7,15 (zob. ww. 17, 20, 24), zaś wezwanie do pozostania w stanie, w którym wierzący zostali powołani, rezonuje z Pawłowymi apelami o pozostanie takimi jak on i wiernymi swoim małżonkom (ww. 8, 11). *Digressio* w 1 Kor 7,17–24 łączy się także z tematami związanymi z wolnością (w. 39) oraz przynależnością do Chrystusa (ww. 32–35) (Bartchy 1973, 161–62; Collins 1999, 274). W ten sposób przygotowuje także następującą po nim sekcję 1 Kor 7,25–40, gdzie apostoł, przedstawiając korzyści płynące z życia w celibacie, pozostawia jednak koryntianom całkowitą wolność w wyborze swego stanu (Garland 2003, 298–99, 312).

W ten sposób przechodzimy do drugiej części argumentacji apostoła (1 Kor 7,25–35), wprowadzonej znów formułą *peri de* w w. 25. Choć Paweł poruszał kwestie związane z bezżeństwem już w pierwszej części, teraz podaje argumenty przemawiające za korzyściami wynikającymi z życia w tym stanie. Apostoł rozpoczyna od stwierdzenia, że nauka, którą podaje, nie jest nauką Pana, niemniej jednak pochodzi od człowieka, który doświadczył Bożego miłosierdzia i jako taki godzien jest, aby mu wierzone (1 Kor 7,25)²⁴. Nie sposób nie dostrzec, w jaki sposób Paweł buduje swój autorytet, skłaniając słuchaczy do przyjęcia myśli podanej zaraz potem – ze względu na „obecne uwarunkowania” dobrze jest pozostać w stanie bezżennym

²³ W ten sposób Robertson and Plummer 1911, 147; Lenski 1963, 303; Fee 1987, 315–18; Wire 1990, 86; Rosner 1994, 174; Hays 1997, 125–26; Horsley 1998, 103; Talbert 2002, 58; Fitzmyer 2008, 310. Na temat interpretacji 1 Kor 7,21b, zob. Ellingworth and Hatton 1995, 160–61; Thiselton 2000, 554–58.

²⁴ Na temat odniesienia do etosu mówcy, które charakteryzuje początek argumentu, zob. Kowalski 2016b, 634.

(1 Kor 7,26)²⁵. Fraza ta może zostać zakwalifikowana jako *sub-propositio*, teza pomocnicza odnosząca się do tezy głównej z 1 Kor 7,1, mówiącej o przewadze celibatu nad małżeństwem (zob. paralelne sformułowanie *kalon einai*)²⁶. Jakie argumenty podaje apostoł dla poparcia swego zdania? Po pierwsze, celibat oszczędza udręk związanych z życiem w tym świecie (ww. 27–28). Po drugie, to lepsza forma życia ze względu na „skondensowany” czas oczekiwania na przyjście Pana (ww. 29–31). Po trzecie, pozwala oddać się bez reszty Panu (ww. 32–35). Pawłowy dyskurs na temat korzyści związanych z życiem w celibacie postępuje na zasadzie *gradatio*, wychodząc od argumentów praktycznych, związanych z codziennym życiem, przez argument z apokaliptycznej eschatologii, aby zakończyć na argumencie chrystologicznym. Zamyka go w. 35, w którym Paweł stwierdza, że celem pouczenia na temat celibatu jest dobro wierzących i ich godna, pozbawiona przeszkód służba Panu²⁷.

Wreszcie w *peroratio*, podsumowującym Pawłowy argument w 1 Koryntian 7, znajdujemy wskazania dla dziewic oraz wdów, którym Paweł pozostawia pełną swobodę zamążpójścia, wskazując jednak lepszą drogę – pozostanie bezżennymi (ww. 36–38, 39–40)²⁸. W ten apostoł podsumowuje swoją argumentację na

²⁵ Opinia czy rada Pawła (*gnomē, sententia*) to jednak coś więcej niż jego osobiste doświadczenie, to zasada wyznaczająca postępowanie Koryntian. Por. Ramsaran 1995, 531–41; Collins 1999, 289, 294.

²⁶ Na temat 1 Kor 7,26 jako myśli prowadzącej drugą część argumentacji związanej z celibatem, zob. Collins 1999, 290, 294; Gardner 2018, 340. Garland 2003, 318 widzi tu rozwinięcie myśli głównej z 1 Kor 7,17–24 („stay as you are”). Podobnie Malina and Pilch 2006, 89; Ciampa and Rosner 2010, 334. Fee 1987, 324 kwalifikuje we właściwy sobie sposób 1 Kor 7,25–28 jako stwierdzenie otwierające, w którym Paweł czyni aluzję do sloganu Koryntian (ww. 25–26) i modyfikuje go (ww. 27–28).

²⁷ Na temat w. 35, podsumowującego argumentację w 1 Kor 7,25–34 (zob. otwierające w. 35 *touto*, stanowiące odniesienie do ww. 25–34) i stanowiącego przejście do 1 Kor 7,36–40 (*euschēmon* w. 35 i *aschēmoneō* w. 36), zob. Fee 1987, 346; Garland 2003, 335; Fitzmyer 2008, 320.

²⁸ Na temat podsumowujących ww. 36–40, stanowiących zamknięcie całości argumentacji Pawła w 1 Kor 7, zob. Fee 1987, 350. Na temat 1 Kor 7,36–40 jako odrębnej sekcji, w której wraca znów motyw małżeństwa z odniesieniem do dwóch konkretnych przypadków: dziewic i wdów, zob. Collins 1999, 298–99; Fitzmyer 2008, 332. Por. także Orr and Walther 2007, 222.

temat małżeństwa i celibatu, praktycznie powtarzając tezę główną z 1 Kor 7,1–2 – celibat to korzystniejszy stan życia, ale małżeństwo pozostaje dobrą i godną polecenia drogą dla większości. Wers 40, podobnie jak w. 25, posiada kwalifikację *gnomē*, wskazówki postępowania moralnego, której Paweł udziela wierzącym. Podsumowuje on w ten sposób nie tylko kwestie dotyczące celibatu (ww. 25–35) ale też nawiązuje do reguły w 1 Kor 7,17–24 (pozostać w stanie, w którym zostało się powołanym) i do 1 Kor 7,3–16, gdzie Paweł poleca małżonkom trwanie w swoich związkach (Fee 1987, 356–57). W zamykającym całość 1 Kor 7,40 wybrzmiewa charakterystyczne dla *peroratio* nawiązanie do etosu mówcy (Collins 1999, 304; Garland 2003, 344)²⁹. Paweł przedstawia się jako ten, przez którego przemawia Boży Duch, tym bardziej zachęcając wierzących do pójścia za jego wskazaniem. Ostatecznie myśl Pawła w 1 Koryntian 7 układa się w następujący sposób:

Propositio (ww. 1–2)	
w. 1 w. 2	<i>Celibat jako korzystniejsza forma życia</i> <i>Małżeństwo jako naturalna droga dla większości</i>
Cześć I (ww. 3–24) <i>Małżeństwo jako naturalna droga dla większości</i>	
Argument I (ww. 3–5)	Małżeństwo jako wspólnota ciał
Argument II (ww. 6–9)	Małżeństwo jako naturalna droga zaspokajania pragnień cielesnych
Argument III (ww. 10–11)	Nierozzerwalność chrześcijańskiego małżeństwa
Argument IV (ww. 12–16)	Trwałość małżeństw mieszanych, wzajemne uświęcanie się małżonków i możliwość rozrodu
Digressio (ww. 17–24) <i>Nadrzędne powołanie do świętości</i>	
Cześć II (ww. 25–35) <i>Korzyści związane z życiem w celibacie</i>	
Wprowadzenie i sub-propositio (ww. 25–26) <i>Ze względu na obecne uwarunkowania lepiej żyć w celibacie</i>	
Argument I (ww. 27–28)	Celibat oszczędza udręk życia w tym świecie
Argument II (ww. 29–31)	Celibat, wykorzystanie obfitującego czasu łaski i przygotowanie do życia w królestwie Bożym
Argument III (ww. 32–35)	Celibat i oddanie się w pełni Panu

²⁹ Na temat opresyjnej retoryki Pawła w w. 40, zob. Wire 1990, 86.

<i>Peroratio</i> (ww. 36–40) <i>Małżeństwo i celibat jako drogi realizacji chrześcijańskiego powołania</i>	
ww. 36–38 ww. 39–40	Praktyczne wskazania dla dziewic Praktyczne wskazania dla wdów

Nauczanie Pawła zawarte w 1 Koryntian 7 wciąż czeka na dogłębną analizę retoryczną. We współczesnych opracowaniach dotyczących 1 Koryntian 7 można znaleźć całościową lekturę tego rozdziału, lecz albo jest ona dość powierzchowna (artykuły, rozdziały w monografiach) albo skupia się na kwestiach szczegółowych, nie dając właściwego pojęcia o logice argumentacji apostoła (komentarze). Zastosowanie w tym względzie elementów antycznej retoryki pomogłoby lepiej zrozumieć dynamikę Pawłowego dyskursu, a także przeprowadzić znacznie bardziej adekwatną analizę sytuacji we wspólnocie, która stoi u podstaw 1 Koryntian 7. Rozdział 7 czeka nie tylko na połączenie go z dyskursem zawartym w 1 Kor 5–6, ale przede wszystkim z fundamentalnymi dla Pierwszego Listu do Koryntian rozdziałami 1–4 oraz 15. Do małżeństwa i celibatu aplikuje się przecież ewangelia krzyża objawiona przez Ducha, która wnosi nową jakość w instytucje tego świata, w postaci na przykład nierozzerwalności chrześcijańskiego małżeństwa (1 Kor 7,10–11). Z drugiej strony zmartwychwstanie Chrystusa wyznacza obecny czas łaski i zapowiada nową rzeczywistość, jaką żyją już celibatariusze i do jakiej zaproszeni są także małżonkowie (1 Kor 7,29–31). Tu otwiera się obiecujące pole badań dla tych, którzy chcieliby zająć się 1 Koryntian 7 z perspektywy literacko-retorycznej oraz Pawłowej teologii krzyża i zmartwychwstania.

3. Korzyści wynikające z życia w celibacie (1 Kor 7, 25–40)

Trudno oprzeć się wrażeniu, że sposób, w jaki Paweł otwiera swoją dyskusję na temat małżeństwa sugeruje co najmniej jego chłodny stosunek do tej instytucji³⁰. „Co do spraw, o których pisaliście”, pisze apostoł, „to dobrze jest człowiekowi nie łączyć się z kobietą”

³⁰ Zob. komentarze na temat Pawła „z bólem dopuszczającego małżeństwa”, uważającego seksualność za coś złego, nie doceniającego wartości małżeństwa i rodziny, które cytuje Moiser 1983, 103–4.

(1 Kor 7,1)³¹. Już na początku Paweł wydaje się wchodzić w konflikt z tradycją Rdz 2,18 która głosi: „Nie jest dobrze, żeby człowiek był sam”³². Czy to objawienie w Chrystusie upoważnia Pawła to postawienia tezy będącej w tak radykalnej sprzeczności z dotychczasową tradycją religijną i zwyczajem społecznym? Rozpoczynając 1 Koryntian 7, Paweł nie powołuje się na naukę Jezusa. Według przytłaczającej liczby komentatorów cytuje tu raczej wypowiedź koryntian, którzy stronią od wchodzenia w związki małżeńskie (Thiselton 2000, 499–500; Deming 2004, 107–109, 120)³³. Otwierające dwa wersy w tłumaczeniu Thiseltona brzmią następująco: „Teraz co do spraw, o których pisaliście: «Dobrze jest człowiekowi nie wchodzić w kontakt fizyczny z kobietą». Wprost przeciwnie, ze względu na przypadki nieuporządkowanych fizycznych kontaktów, niech każdy trzyma się swojej żony i każda trzyma się swojego męża” (Thiselton 2000, 497).

Tłumaczenie takie na pewno zdejmuje z Pawła odium niechęci do małżeństwa, przenosząc je na koryntian³⁴. Równocześnie brak mu oparcia w tekście, brak wyraźnej formuły wprowadzającej cytata i trudno pogodzić je z kontekstem 1 Koryntian 7, gdzie Paweł w dalszym ciągu będzie jednak zachęcał niezonatych, aby w miarę możliwości pozostali w swoim stanie (1 Kor 7,9). Paweł argumentuje z punktu widzenia celibatariusza i będzie porównywał małżeństwo do celibatu, który uważa za korzystniejszy dla chrześcijanina. Nie znaczy to jednak, że małżeństwo samo w sobie nie ma wartości i jest tylko dla tych, którzy nie potrafią wytrwać we wstrzeźliwości

³¹ W tekście oryginalnym pojawia się czasownik *haptomai* dosł. „dotykać”, który według Ciampa w kontekście starożytnym oznaczał współzycie zmierzające do przyjemności, nie prokreacji, i łączące się z wykorzystywaniem drugiego. Por. Ciampa 2009, 325–38.

³² Na temat popularności celibatu w kręgach żydowskich przed r. 70 AD, zob. McArthur 1987, 163–81.

³³ Według Deminga Paweł cytuje tu i koryguje cyniczne idee krążące we wspólnocie korynckiej, o których mógł dowiedzieć się z wysłanego przez nich listu.

³⁴ May argumentuje przeciw odczytywaniu 1 Kor 7,1 jako cytatu z wypowiedzi wspólnoty. Według autora nie do pomyślenia jest, aby Koryntianie, będąc tak otwartymi na otaczający świat, mogli odrzucać podstawową dla niego instytucję małżeństwa. Byłoby to niemożliwe z punktu widzenia ówczesnie obowiązującej kultury. Zob. May 2004, 190–91.

seksualnej³⁵. Paweł, mierząc się z problemami w Koryncie, wskazuje małżeństwo jako lekarstwo na egoistyczną i nieuporządkowaną miłość oraz wolne związki (1 Kor 7,2)³⁶. Ze względu na niebezpieczeństwo rozwiązłości (*porneia* w liczbie mnogiej!), każdy powinien mieć swoją żonę lub męża (1 Kor 7,2)³⁷. Apostoł odnosi się do akceptowalnego powszechnie wzorca kulturowego, według którego mężczyzna prócz żony mógł korzystać z prostytutki i utrzymywać kochanki, podczas gdy bogate wdowy posiadały kochanków (Peterman 1999, 163–72). Małżeństwo w tej sytuacji chroni od zepsucia.

Systematyczna argumentacja apostoła dotycząca bezżeństwa zapowiedziana w 1 Kor 7,1 i 7,9 rozpoczyna się dopiero w 1 Kor 7,25, gdzie Paweł, powołując się na swój własny autorytet i doświadczenie, radzi osobom niezamężnym i owdowiałym, aby pozostali w stanie, w jakim zostali powołani do życia w Chrystusie (1 Kor 7,25). Greckie *peri de tōn parthenōn* nie zawęża się tutaj do dziewic, ale obejmuje zarówno mężczyzn jak i kobiety³⁸. Interpretatorzy widzą w tym wyrażeniu odniesienie do jeszcze niezamężnych mężczyzn i kobiet (Weiss 1910, 194; Bound 1984, 3–15; Schrage 1995, 156), córek na wydaniu (Robertson and Plummer 1911, 150), narzeczonych (Elliott 1973, 219–25; Wimbush 1987, 14, 20, 23–24; Fee 1987, 326–27; Deming 2004, 173–77), wdów i wdowców (Ford 1964, 361–65), a nawet do żyjących w czystości „duchowych małżeństw” (Achelis 1902, 220; Seboldt 1959, 176–189; Hurd 1965, 177; Thiselton 2000, 571) („małżeństwa duchowe i narzeczeni”). Paweł myśli tu raczej o wszystkich, którzy nie weszli jeszcze w związki małżeńskie, polecając im pozostanie w stanie bezżennym (Barrett 1968, 173–74; Orr and Walther 2007; Collins 1999, 293; Fitzmyer

³⁵ Paweł z jednej strony uznaje wyższość celibatu, z drugiej dobro tkwiące w małżeństwie. Por. Witherington 1995b, 127.

³⁶ To właśnie *porneia*, nie małżeństwo, jest prawdziwym problemem w Koryncie. Por. Osiek and Balch 1997, 103.

³⁷ Słowem *porneia* określa się w NT wszelkie pozamałżeńskie stosunki płciowe, prostytutkę, cudzołóstwo oraz niemoralne zachowanie. Na temat znaczenia terminu, zob. Malina 1972, 10–17; Jensen 1978, 161–84; Harper 2012, 363–83.

³⁸ Na temat różnych interpretacji terminu, zob. Thiselton 2000, 568–71.

2008, 314)³⁹. „Ze względu na obecne uwarunkowania” (1 Kor 7,26), stwierdza apostoł, lepiej pozostać celibatariuszem. Co oznaczają wspomniane „uwarunkowania” (*anankē*), które celowo zostały tu na razie przetłumaczone bardzo szeroko? Niektórzy widzą tu odniesienie do języka apokaliptycznego, kojarząc *anankē* z prześladowaniami i trudnościami zwiastującymi rychłe przyjście Pana⁴⁰. Paweł apokaliptyk oczekiwałby mającej wkrótce nastąpić paruzji i w jej świetle nakazuje swoim wspólnotom ascezę, przygotowującą do życia w królestwie Bożym. Ponieważ oczekiwanie to okazało się płonne, nauka Pawła na czasy ostateczne musi zostać przełożona na język egzystencji w realiach tego świata (Schweitzer 1968, 311–13).

W rzeczywistości w języku Pawła nie widać jednak oczekiwania na rychłe przyjście Pana. W 1 Liście do Koryntian apostoł zajmuje się wyraźnie kwestiami życia codziennego, odpowiadając na liczne pytania wspólnoty. Sposób, w jaki Paweł rozwiązuje problemy w Koryncie, jest z gruntu praktyczny, przeniknięty motywacjami teologicznymi i daleki od apokaliptycznej gorączki (May 2004, 243). Poza tym apostoł w 1 Kor 7,26 używa perfektum z implikacjami dla terażniejszości: celibat jest korzystniejszy ze względu na „obecne (*enestōsan*) uwarunkowania” (Fee 1987, 329). Termin *anankē* przyjmować będzie w argumentacji apostoła różne odcienie znaczeniowe stąd ogólne, obejmujące wiele sensów tłumaczenie. Na pierwszym poziomie, w ww. 27–28, Paweł wiąże *anankē* z jego podstawowym znaczeniem, w którym termin ten opisuje sytuacje braku, potrzeby, głód, brak środków materialnych i zmagania, na jakie wystawiony

³⁹ Na temat terminu *parthenos* obejmującego tu zarówno mężczyzn jak i kobiety, zob. Callan 2016, 267–70.

⁴⁰ Termin *anankē*, zapowiadający eschatologiczny ucisk i prześladowania, pojawia się w So 1,15 (LXX) i Łk 21,23. W ten sposób interpretuje go Deming 2004, 178, dowodząc, że Paweł argumentuje przeciw małżeństwu jak stoicy, którzy odradzali je, kiedy nie było ku temu sprzyjających okoliczności. Okoliczności, w których Paweł odradza małżeństwo autor nazywa apokaliptycznymi (169–74). Gager 1970, 331 z kolei zwraca uwagę na fakt, że Paweł nie używa nigdzie pojęcia *anankē* w kontekście końca czasów. Termin ten pojawia się u apostoła zasadniczo w opisach terażniejszego życia wspólnoty i głoszących: w Rz 13,5 i 1 Kor 9,5.16 oznacza konieczność podyktowaną warunkami zewnętrznymi lub powołaniem, w 2 Kor 6,4 i 12,10 odnosi się do niedostatku, w 2 Kor 9,7 i Flm 14 określa przymus związany z darem, a w 1 Tes 3,7 prześladowania.

jest w tym świecie Paweł i każdy wierzący (zob. np. 1 Kor 7,26.37; 2 Kor 12,10)⁴¹.

Według niektórych badaczy apostołowi chodziłoby tu o głód, problemy ekonomiczne i konieczność przemieszczania się w poszukiwaniu pracy, które trapiły świat grecko-rzymski około roku 50 (Winter 1989, 86–106; Blue 1991, 221–39). Do nich odwoływałby się Paweł, mówią „o ucisku w ciele” (*thlipsis tē sarki*; 1 Kor 7,28), który czeka małżonków. Dodatkowo w starożytności małżeństwo pojmowane było jako instytucja społeczna, nakładająca na małżonków obowiązek zrodzenia potomstwa i zapewnienia mu utrzymania, zabezpieczenia domu oraz środków materialnych (Malina and Pilch 2006, 85). Samo w sobie było to już wymagające zadanie, co dopiero wobec trapiącego basen Morza Śródziemnego głodu. Wobec wspomnianych problemów, Paweł zaleca pozostanie w stanie, w jakim każdy został wezwany do życia w Chrystusie, bez odłączania się od małżonków i bez ich poszukiwania, jeśli jest się bezzennym (1 Kor 7,27). Nie zabrania wchodzenia w związki małżeńskie, ostrzega jednak: „Tacy jednak cierpieć będą udręki w ciele, a ja chciałbym ich wam oszczędzić” (1 Kor 7,28b). Problemów ekonomicznych związanych z życiem małżeńskim z pewnością oszczędza życie w celibacie⁴².

Oprócz tej praktycznej motywacji apostoł podaje jeszcze jedną, wiążącą się z apokaliptyczną eschatologią i jeszcze innym znaczeniem słowa *anankē*. Rzeczownik ten opisuje także w grece przymus lub konieczność uosobioną w postaci bóstwa, kosmicznego principium kontrolującego losy ludzkie i bieg świata⁴³. Ponieważ w Biblii trudno sobie wyobrazić, aby cokolwiek prócz Boga kontrolowało historię świata i człowieka, *anankē* oznaczać tu może Bożą wolę i planu zbawienia (1 Kor 9,16; Rz 13,5). Ze względu na

⁴¹ Na temat *thlipsis* jako synonimu *anankē* w 1 Kor 7,28, zob. Conzelmann 1975, 132. Na temat przepracowania w. 26 w w. 28, zob. Fee 1987, 333; Ramsaran 1995, 538.

⁴² Judith Gundry proponuje czytać 1 Kor 7,26 jako zachętę do pozostania w stanie w jakim się jest, nie do trwania w celibacie. Z kolei 1 Kor 7,27–28 to według autorki wezwanie do małżeństw, aby nie decydowały się na dzieci, ze względu na eschatologiczny ucisk, czekający rodziny (2016, 151–63).

⁴³ Grundmann 1964–76, 344.

realizujący się na oczach koryntian Boży plan zbawienia Paweł poleca celibat jako preferowaną drogę życia.

Apostoł umieszcza odwołanie do Bożego planu w swoim drugim argumente, ilustrującym korzyści związane z życiem w celibacie w 1 Kor 7,29–31. Stwierdza tam, że „czas (*kairos*) stał się krótki”, lub „czas łaski zagęścił się, stał się skondensowany” (w. 29)⁴⁴. Drugie tłumaczenie wydaje się lepiej oddawać myśl apostoła w tym intrygującym wersecie. Paweł nie jest apokaliptykiem, wieszczącym rychły koniec świata (Conzelmann 1975, 132; Thiselton 2000, 574). Fee i Garland interpretują w. 29 jako opisujący skondensowaną historię zbawienia, która pozwala wierzącym, jakby wyniesionym na górę, wpatrywać się w zbliżającego się Zmartwychwstałego i oglądać już brzask nowego stworzenia (Fee 1987, 338–39; Garland 2003, 328). Jeszcze inna interpretacja wskazywałaby na fakt, że *kairos* czyli czas łaski, czas w którym Bóg udziela darów swego Ducha, stał się gęsty od możliwości, które należy wykorzystać (Deming 2004, 180)⁴⁵. Nie chodzi tylko i wyłącznie o skracające się ludzkie życie, czy o przybliżającą się paruzję⁴⁶. Chodzi przede wszystkim o udział wierzących w nowym życiu w Chrystusie, które rozlewa się w ogromnej obfitości. Celibat to forma życia, która pozwala skorzystać z obfitości objawiającej się łaski, stanowiącej znak i zapowiedź życia zmartwychwstałego. Życie w celibacie to przedsmak nowego życia w królestwie Bożym.

Paweł rozwija tę myśl w kolejnych wersach, w których poleca, aby ci, którzy są żonaci, żyli tak jakby żon nie mieli (1 Kor 7,29b). Co oznacza ta paradoksalna wskazówka? Światło na zrozumienie słów apostoła rzucają dalsze ww. 30b–31 (May 2004, 247–48). Ci którzy nabywają (*agorazō*), nie powinni się przywiązywać do

⁴⁴ Oba tłumaczenia można wyprowadzić z wyrażenia *synestalmenos*, od czasownika *systemellō*, którym opisuje się ściąganie, skracanie, zwijanie żagli lub zasłon, ograniczanie przestrzeni lub usuwanie. Por. Arndt et al. 2000, 978; Rengstorf 1964–76, 596–97; Balz 1990–93, 313.

⁴⁵ Autor tłumaczy grecką frazę przez „time is at a premium” or „opportunity is tight”. Także Thiselton 2000, 579, idąc za Cullmannem, rozumie tu nie tylko czas trudności i prześladowań, ale czas łaski, możliwości, czas krytyczny, czas eschatologiczny, który trzeba wykorzystać.

⁴⁶ W ten sposób Rengstorf 1964–76, 596; Balz 1990–93, 313.

swych dóbr (*katechō*), a ci którzy używają tego świata (*chraō*), nie powinni go nadużywać (*katachraomai*) czy też używać, zapominając o wszystkim poza nim, jakby był on ich jedynym dobrem⁴⁷. Innymi słowy, Paweł nie wzywa do absolutnej rezygnacji z małżeństwa i wszystkiego co należy do tego świata, ale do przewartościowania ich w kluczu przewrotu, jaki dokonał się w Krzyżu i Zmartwychwstaniu Chrystusa (Witherington 1992, 27–30)⁴⁸. Ukochani małżonkowie, radości i troski oraz rzeczy materialne tego świata nie mogą być głównym i jedynym punktem odniesienia dla wierzącego. Ta część argumentacji apostoła odnosi się do celibatariuszy, ale także do małżonków. Obie grupy łączy apokaliptyczna eschatologia apostoła, który według Johna Barclay’a poleca, aby nie „przeinwestować” w ten świat z dwóch powodów: z uwagi na rychłą paruzję, której Paweł według autora oczekuje, ale także ze względu na kruchość tego świata (Barclay 2016, 263–64).

Pawłowa motywacja wydaje się tu jednak być z gruntu bardziej pozytywna, niż zakłada to Barclay. Chodzi o „skondensowany czas łaski” i plan Boży (*anankē* z w. 26), objawiające się wierzącym. Postać tego świata (*schēma*), a więc wszystko to, co znamy jako jego instytucje społeczne i ekonomiczne, łącznie z małżeństwem, przemija, czy też, jak mówi Paweł, schodzi już ze sceny jak aktor po odegraniu swej roli (May 2004, 239). Oczom wierzących ukazuje się nowa rzeczywistość królestwa Bożego, w którym nie ma trosk doczesnych, a ludzie nie żenią się, ani nie wychodzą za mąż. Celibatariusze są znakiem życia w nowym świecie, do którego wezwani są wszyscy wierzący, także małżonkowie. Życie wszystkich ma być ukierunkowane na królestwo Boże, niezależnie od tego, jakie powołanie realizują⁴⁹.

⁴⁷ Przedrostek *kata-* w obu przypadkach oznacza intensyfikację czynności, kurczowe trzymanie się swoich dóbr i przywiązanie do nich oraz nadużywanie tego świata.

⁴⁸ Na temat teologii Pawła w 1 Koryntian 7, w której dominuje nie apokaliptyka, lecz wizja nowego stworzenia i budowanie eschatologicznej wspólnoty Kościoła, zob. Scroggs 1972, 283–303.

⁴⁹ Wimbush 1987, 34, 40, 47 mówi tu o perspektywie teocentrycznej i o deeschatologizacji życia chrześcijańskiego. Paweł zamiast oczekiwania końca podkreśla kruchość istnienia.

Wreszcie, polecając wierzącym życie w celibacie, Paweł czyni to, aby skierować całą ich uwagę na Pana (1 Kor 7,32–35). Można powiedzieć, że *anankē* przyjmuje tu wręcz upersonifikowaną postać, kondensując się w argumencie chrystologicznym. Życie małżeńskie, argumentuje apostoł, to troska przede wszystkim o względy ludzkie, zabieganie o sprawy tego świata i o względy męża oraz żony (1 Kor 7,33–34)⁵⁰. Tymczasem ten, kto rezygnuje z rodziny, troszczy się o sprawy Pana i o to, aby mu się podobać (1 Kor 7,32). Podobnie dziewica troszczy się o sprawy Pana, aby być świętą ciałem i duchem (1 Kor 7,34). Paweł kończy, stwierdzając, że pozostanie w bezżeństwie służy dobru jego duchowych dzieci, pozwalając im godnie i bez przeszkód trwać przy Panu (1 Kor 7,35). Oznaczać to może także pracę dla Kościoła i w Kościele, przepowiadanie ewangelii i udział w spotkaniach modlitewnych, jak sugeruje to Pierwszy List od Koryntian i Pawłowa wizja apostołatu. Hays słusznie zauważa powiązanie między 1 Kor 7,32–34 a „obecnymi uwarunkowaniami” z 1 Kor 7,26, które odczytuje jako wezwanie do głoszenia ewangelii (Hays 1997, 129).

Ostatni argument obfituje w słownictwo, które pojawia się w debatach filozoficznych na temat małżeństwa, co zostało już dogłębnie przebadane przez Balcha i przede wszystkim Deminga (Balch 1983, 429–39; Yarbrough 1985, 101–10; Wimbush 1987, 49–71; Deming 2004, 199–203). To, co wciąż zasługuje na uwagę, nie tylko w 1 Kor 7,25–40, ale także w całościowej perspektywie 1 Koryntian 7, to apokaliptyczna eschatologia apostoła, która spaja wizję celibatu i małżeństwa, z punktem kulminacyjnym w postaci Mesjasza, ku któremu kieruje się życie wierzących. Eschatologia Pawła zasługuje na odniesienie do Jezusowej wizji małżeństwa i bezżeństwa i umieszczenie jej w szerszym kontekście apokaliptycznej eschatologii judaizmu Drugiej Świątyni. Próby takie podejmuje w swoich publikacjach Judith Gundry (2012, 175–200; 2016, 141–68). W opracowaniu na temat 1 Kor 7,40 autorka argumentuje, że Jezusowe

⁵⁰ Według niektórych badaczy to właśnie jest przyczyną, dla której Paweł spogląda krytycznie na małżeństwo. Apostoł uważa je za instytucję, która wiąże człowieka z kruchym, przemijającym i zepsutym światem, odłączając do pewnego stopnia od Jezusa. Por. May 2004, 145–48, 245, 256–59.

wyrzeczenie się małżeństwa podyktowane jest wiarą w zmartwychwstanie i ostateczne zwycięstwo Boga nad śmiercią. Droga małżeństwa oznaczałaby według Gundry pogodzenie się ze zwycięstwem śmierci i szukanie lekarstwa na nie w małżeńskiej prokreacji (Gundry 2012, 199–200). Trudno zgodzić się z taką interpretacją Jezusowej i Pawłowej predylekcji wobec bezżeństwa. Posiadają one bardzo mocny element eschatologiczny, lecz równocześnie otwiera się na relacyjność i życie dla innych, jak świadczy o tym cały Pierwszy List do Koryntian i Pawłowa i wizja apostołatu. Gundry pokazuje jednak, jak wiele opcji interpretacyjnych otwiera się przez połączenie Pawła, Jezusa i apokaliptycznego charakteru judaizmu okresu Drugiej Świątyni.

4. Nerozerwalność chrześcijańskiego małżeństwa (1 Kor 7,10–11)

W 1 Kor 7,3–9 Paweł w nowatorski jak na swoje czasy sposób przedstawia małżeństwo chrześcijańskie jako związek, w którym żona i mąż posiadają tę samą godność i podobne zobowiązania. To także relacja, w której aspekt bliskości fizycznej odgrywa ważną rolę nie tylko dla wydania na świat potomstwa, ale także dla pielęgnowania więzi małżeńskiej. Kwestie te zasadniczo znajdują swoje odbicie z uwzględnieniem środowiska hellenistyczno-żydowskiego w komentarzach na temat 1 Koryntian 7 (Fee 1987, 279–90; Thiselton 2000, 503–19; Garland 2003, 246–77; Fitzmyer 2008, 275–85; Ciampa and Rosner 2010, 278–89), zaś na tle grecko-rzymskim szczegółowo omawia je w swojej monografii Will Deming (2004, 105–28). Prawdziwa nowość chrześcijańskiego małżeństwa zasadza się jednak na kwestii rozwodów, a właściwie ich braku i to ona wciąż budzi zainteresowanie egzegetów i teologów (Colautti 2021, 560–72; Forderer 2024, 1–17). Kwestia rozwodów jest przez Pawła poruszana w 1 Kor 7,10–11 i zajmuje zaledwie dwa wersy⁵¹. W swoim krótkim nauczaniu Paweł powołuje się już nie na swoje doświadczenie i autorytet apostołski, lecz na słowo pochodzące od samego Pana, które kwalifikuje jako nakaz (*parangellō*).

⁵¹ Na ten temat z rodzimych autorów zob. Załęski 1988, 137–46.

Jego adresatami są tu wierzący, którzy trwają w związkach małżeńskich (*gegamēkosin*). Pośród różnych scenariuszy proponowano tu ascetycznych partnerów, który rozwodzą się ze swymi małżonkami (Murphy-O'Connor 1981, 601–6), bądź kobiety, które przez rozwód zyskują wolność od swoich mężów (Moffatt 1938, 78; Wire 1990, 82–97; Robertson and Plummer 1911, 140; Fee 1987, 269–70, 290)⁵². Obie propozycje są głęboko hipotetyczne i nie mają podstaw w tekście, który odnosi się po prostu do chrześcijańskich małżonków. Paweł naucza: „Tym zaś, którzy trwają w związkach małżeńskich, nakazuję nie ja, lecz Pan: Żona niech nie odchodzi (*chōrīsthēnai*) od swego męża!” (1 Kor 7,10). Czasownik, którego używa apostoł, opisując kazuś żony odchodzącej od męża to *chōrizō*, który oznacza „oddzielić”. Jeśli zinterpretujemy formę *chōrīsthēnai* w. 10 w stronie biernej, możemy tu odnaleźć obraz żony, która „zostaje oddzielona” od męża, decydującego się na rozwód. Interpretując czasownik w stronie medialnej, można tu znaleźć odniesienie do aktu żony, która opuszcza męża, oddala się od niego⁵³.

W starożytności rozdzielenie się, opuszczenie domu, było jednym ze sposobów dokonywania rozwodu (Marucci 1982, 191; Instone-Brewer 2001a, 106–7)⁵⁴. Słuszność zatem mają ci, którzy widzą w *chōrizō*, „rozdzielać”, synonim *afiēmi*, którego Paweł używa dalej w stosunku do męża: „Mąż również niech nie oddala żony” (1 Kor 7,11b)⁵⁵. Te dwa czasowniki odnoszą się do aktu rozwodowego, który opisuje się odpowiednio z perspektywy męża i żony. Paweł stwierdza stanowczo, że jest on nie do pogodzenia z nauką Pana. Jeśli już jednak żona rozwiedzie się (*chōrīsthēnai*), apostoł nakazuje jej, aby nie wchodziła w kolejny związek małżeński, lecz pozostała sama lub

⁵² Fee przychyła się tu do hipotezy na temat „eschatologicznych kobiet” wspomnianych w: Scroggs 1972, 283–303; 1974, 532–37; Meeks 1974, 165–208.

⁵³ W ten sposób 1 Kor 7,10 jako separację odczytują Witherington 1995b, 31–32; Thiselton 2000, 519–20.

⁵⁴ Podczas gdy prawo to przysługiwało kobietom w kulturze grecko-rzymskiej, trwa debata na temat tego, czy rozwód z inicjatywy kobiety dopuszczało prawo żydowskie. Przeciwno Weder 1983, 175–78. Za opowiada się Brooten (1983, 466–78).

⁵⁵ Na temat czasownika *chorizō*, oznaczającego tu akt rozwodowy, zob. Roberts 1965, 179–80. Na temat *afiēmi* używanego w kontekście rozwodowym, zwolnienia kogoś z obowiązku prawnego, zob. Arndt et al. 2000, 156; Bultmann 1964–76, 509.

pojednała się ze swoim mężem: „Gdyby zaś odeszła, niech pozostanie samotną albo niech się pojedna ze swym mężem” (1 Kor 7,11a). W tym rozwinięciu nauki na temat rozwodów, w którym Paweł według jednych opisuje hipotetyczny przypadek (Lenski 1963, 288; Baumert 1984, 66; Pearson 1972, 348–51; Fee 1987, 294; Fitzmyer 2008, 294; Garland 2003, 283), a według innych kazus, który miał miejsce w Koryncie (Robertson and Plummer 1911, 140; Allo 1934, 163 za Weiss 1910, 178; Conzelmann 1975, 120; Murphy-O’Connor 1981, 603), dopuszcza się sytuację, w której między małżonkami dochodzi do rozwodu. Były one w starożytności na porządku dziennym. Ponieważ jednak, w opinii apostoła powołującego się na słowo Pana, pierwsze małżeństwo pozostaje w mocy, małżonkowie nie mogą wstąpić w powtórny związek małżeński. Alternatywą jest trwanie w stanie bezżennym lub powrót do siebie i pojednanie. W sensie ścisłym nie mamy tu jeszcze do czynienia z instytucją separacji, choć *de facto* trwanie w stanie bezżennym, podczas gdy pierwsze małżeństwo pozostaje ważne, może być za taką uznane. Apostoł w żaden sposób nie modyfikuje tu jednak nauczania Jezusa historycznego na temat rozwodów.

Co ma na myśli Paweł, przywołując w tym miejscu naukę samego Jezusa? Prawdopodobnie powołuje się na logion Markowy 10,1–12, gdzie Pan kwestionuje Mojżeszową praktykę rozwodów, odwołując się do pierwotnego planu Boga zapisanego w Księdze Rodzaju: „Z tego powodu mężczyzna opuści ojca swego i matkę i złączy się ze swoją żoną. I staną się dwoje jednym ciałem. I tak już nie są dwoje, ale jedno ciało” (Mk 10,7–8) (Green 1990, 67–75; Thiselton 2000, 523; Garland 2003, 281). Następnie Jezus dodaje własny komentarz stwierdzając: „Tego więc, co Bóg złączył, człowiek niech nie rozdziela! (*chōrizetō*)” (Mk 10,9). Pojawia się tu ten sam termin *chōrizō*, którego Paweł używa dla opisanego oddalenia się kobiety, a które oznacza tu rozwód. To jednak nie rozwód, ale następujące po nim powtórne małżeństwo Jezus kwalifikuje jako grzech cudzołóstwa (Mk 10,11–12)⁵⁶. Paweł, idąc za nauką

⁵⁶ Pierwotna forma Jezusowego logionu przeciw rozwodom według badaczy mogłaby brzmieć następująco: „Każdy, kto rozwodzi się ze swoją żoną i poślubia inną, popełnia cudzołóstwo. I kto poślubia kobietę rozwiedzioną, popełnia

Pana, nie pozwala na powtórne zamążpójście żony, która opuściła męża. Biorąc pod uwagę symetryczność relacji między małżonkami w 1 Koryntian 7, podobnej rzeczy zabrania również mężowi. Dopuszczalna jest jedynie separacja, która przedłuża się w trwały stan albo kończy się pojednaniem małżonków. Chrześcijanie wyraźnie idą tu pod prąd Prawu żydowskiemu i kulturze grecko-rzymskiej, gdzie rozwody i wchodzenie w kolejne związki małżeńskie były dość łatwe i powszechne⁵⁷.

Tę tradycyjną naukę na temat rozwodów, którą podaje tu Paweł odnaleźć można w starszych opracowaniach, zarówno protestanckich jak i katolickich. W ostatnim stuleciu, ze względu na praktykę rozwodową kościołów protestanckich i kościoła anglikańskiego, interpretacje idą coraz częściej w kierunku dopuszczalności rozwodów w 1 Kor 7,10–11 bądź relatywizacji Jezusowego zakazu rozwodów w 1 Kor 7,10 przez połączenie go z 1 Kor 7,12–16 (Soulen 1969, 439–50; Dungan 1971, 82, 93; Stein 1979, 115–21; Marrow 1988, 3–15; Nolland 1995, 19–35; Forderer 2024, 2). W obu przypadkach Paweł godziłby się na rozwody w Koryncie, ponieważ były one faktem (1 Kor 7,11), bądź modyfikowałby Jezusowe nauczanie, dopuszczając rozwody w 1 Kor 7,15–16. Także wśród egzegetów katolickich pojawiają się tego rodzaju interpretacje, czego świadectwem są choćby publikacje Francisca Moloney'a (2015, 269–88). Autor sugeruje, że Paweł w 1 Kor 7,12–16 relatywizuje Jezusowy zakaz rozwodów, dostosowując go do warunków swoich wspólnot. Podobnie według Moloney'a czyni Mateusz, dopuszczając przypadki, w których możliwy jest rozwód w Mt 5,32 i 19,9. Ta odważna decyzja podyktowana jest hermeneutyką wczesnochrześcijańską, aplikującą nauczanie historycznego Jezusa do potrzeb wspólnoty. Według autora powinna być ona wzorem dla współczesnych teologów i pasterzy, mierzących się z przypadkami kryzysu małżeństw w kulturze

cudzołóstwo⁷³. Na ten temat, zob. Robinson et al. 2000, 470; Meier 2009, 107–8; Moloney 2015, 276–77.

⁵⁷ Na ten temat zob. Osiek and Balch 1997, 62. Na temat starożytnego prawa rozwodowego, zob. Marucci 1982, 132–67, 191–94; Grubbs 2002, 187–202; Instone-Brewer 2001b, 225–43.

Zachodu. To przejście od ideału albo raczej idealizmu Jezusa do realizmu jego uczniów.

Argumentacja Moloney'a i innych autorów, którzy proponują taką interpretację tekstów Mateusza i Pawła, obarczona jest wieloma punktami zapytania i błędami. Przede wszystkim lekceważy się tu nauczanie Jezusa historycznego, co do którego panuje powszechna zgoda, że zawierało zakaz rozwodów (Collins 1992, 214; Nolland 1995, 19–35; Fitzmyer 2008, 290–91; Moloney 2015, 277). Po drugie proponuje się anachroniczną wizję tradycji Jezusowej, która nie byłaby w żaden sposób kontrolowana przez wspólnotę Kościoła, tak że można ją było arbitralnie zmieniać⁵⁸. Uczniowie w starożytności w pierwszym rzędzie odpowiedzialni byli za wierny przekaz nauki mistrza, a jeśli nie wywiązywali się z tego zadania, mogli zostać ze wspólnoty usunięci. Po trzecie, jak argumentuje Wenham, teksty Mateuszowe z powodzeniem czytać można, jak inne teksty synoptyków, jako zakazujące rozwodów (Wenham 1984, 95–107)⁵⁹. Wreszcie łączenie ze sobą 1 Kor 7,10–11 i 7,12–16 gwałci argumentację Pawła, w której mamy wyraźnie do czynienia z dwoma różnymi grupami adresatów. W środowiskach protestanckich i katolickich spodziewać się można zapewne kolejnych tekstów interpretujących zakaz rozwodów u synoptyków i u Pawła w duchu hermeneutyki wrażliwości i potrzeb współczesnych czytelników. Tu szczególnie ważne okazuje się być podejście historyczno-krytyczne, które współczesne propozycje po prostu lekceważą. Obiecującym polem dla badań nad nierozzerwalnością chrześcijańskiego małżeństwa w 1 Koryntian 7 jest także teologia przymierza zawarta w księgach prorockich ST (zob. choćby Ozeasz), która chętnie posługuje się metaforą małżeńską, oraz apokaliptyczna eschatologia historycznego Jezusa i Pawła. Ta druga niewątpliwie wywiera wpływ na radykalny nakaz dotyczący nierozzerwalności małżeństw i czeka na rozwinięcie,

⁵⁸ Na ten temat zob. Puig i Tàrrach 2010, 1–43.

⁵⁹ Kontra Instone-Brewer 2002, 171–75; Loader 2015, 67–78. Colautti, zgadzając się z Wenhamem, proponuje wpływ Pawła na Mateusza: wyjątki, w których rozwód jest możliwy u Mateusza to te wskazane przez Pawła w 1 Kor 7,15 i związane z *porneią* rozumianą jako idolatria.

wychodzące poza uproszczone tezy Schweitzera o Pawle oczekującym rychłej paruzji.

5. Kwestia małżeństw mieszanych, czyli tzw. „przywilej Pawłowy” (1 Kor 7,12–16)60

Wyrażenie *tois de loipois* w 1 Kor 7,12 sygnalizuje przejście Pawła do nowej grupy adresatów. Nie są już nimi małżonkowie chrześcijańscy, do których zwracał się w 1 Kor 7,3–16. Wersy 12–16, zawierające tak zwany „przywilej Pawłowy”, to według tradycyjnej interpretacji nauka dotycząca małżeństw pogańskich, z których jedno ze współmałżonków po zawarciu małżeństwa staje się chrześcijaninem, drugie zaś pozostaje niewierzącym (Robertson and Plummer 1911, 141; Thiselton 2000, 526; Garland 2003, 283). Już na początku warto ten punkt podkreślić, ponieważ istnieją inne, alternatywne interpretacje⁶¹. Paweł nie odnosi się tu do zerwania małżeństwa zawiązanego między osobą wierzącą i niewierzącym. To mało prawdopodobne, biorąc pod uwagę wskazanie, które daje w 1 Kor 7,39 – należy łączyć się z kimkolwiek, byle „w Panu” (Fee 1987, 356; Deming 2004, 215). Nie chodzi także o oddalenie niewierzącego, którego rozumie się jako osobę ochrzczoneą, która nie żyje swoją wiarą, straciła ją i opuszcza swojego małżonka. To wykluczone w kontekście korespondencji Pawła, gdzie termin *apistos* oznacza zawsze niechrześcijanina⁶². Nauczanie Pawła w 1 Kor 7,12–16 nie dotyczy także separacji, którą Paweł opisywałby słowem *chōrizō*. Jak wskazaliśmy już poprzednio, słowa tego używa się w 1 Kor 7,10–11 dla opisanego rozwodu. W 1 Kor 7,15 Paweł wskazuje na jedyny przypadek, kiedy dopuszcza możliwość rozwodu i dotyczy on właśnie małżeństw mieszanych.

Prócz adresatów zmienia się także kwalifikacja wypowiedzi. Od słów Pana Paweł przechodzi znów do własnego nauczania, wypełniając w ten sposób lukę w tradycji Jezusa, który nie poruszał

⁶⁰ Na temat argumentacji i retoryki Pawła w 1 Kor 7,12–16, zob. Muszytowska 2011, 164–73; Kowalski 2016a, 121–52.

⁶¹ Na ten temat zob. Załęski 1981, 21–34; 1992, 174.

⁶² Zob. 1 Kor 6,6; 10,27; 14,22–24; 2 Kor 6,14–15.

kwestii małżeństw mieszanych (1 Kor 7,12). Prawdopodobnie komentarz apostoła wywołany jest pytaniami wspólnoty o to, czy bycie częścią ciała Chrystusa da się pogodzić z byciem „jednym ciałem” z niewierzącym (Thiselton 2000, 528). Czy niewiara współmałżonka nie zanieczyszcza lub wręcz nie zrywa więzi z Chrystusem? Odpowiadając na tę kontrowersję, apostoł przede wszystkim podkreśla wagę i trwałość małżeństw mieszanych, od których wierzący nie powinni się dyspensować. Pierwsza reguła, jaką podaje Paweł, mówi, aby nie szukać rozvodu z niewierzącymi żoną lub mężem, jeśli ci z własnej woli godzą się trwać w związku małżeńskim z chrześcijaninem lub chrześcijanką (1 Kor 7,12b–13)⁶³. Paweł idzie tu po linii słów Pana skierowanych do chrześcijańskich małżonków (1 Kor 7,10–11). Uzasadnienie jest następujące: niewierzący mąż uświęca się dzięki żonie, tak jak niewierząca żona uświęca się dzięki swemu mężowi (1 Kor 7,14a).

Uświęcenie, o którym mówi tu Paweł komentatorzy czytają na różne sposoby (Thiselton 2000, 528–33; Gillihan 2002, 732–37; Garland 2003, 287–89). Autorzy mówią o świadectwie życia wierzącego, które zmienia niewierzącego (Murphy-O’Connor 1977, 349–61; Laney 1982, 283–94; Fee 1987, 300–301; MacDonald 1990a, 227; Thiselton 2000, 530), o łączności z ciałem Chrystusa, czyli Kościołem, przez ciało wierzącego małżonka (Robertson and Plummer 1911, 141; Mitchell 1993, 123; Collins 1999, 266; Barton 2017, 51–55), czy o zneutralizowaniu nieczystości grzechu przez świętość wierzącego (Gillihan 2002, 711–44). Język „uświęcenia” (*hagiazō*) według Gillihana jest tu odpowiednikiem hebrajskiego *qadash*, które znajduje się w żydowskich tekstach prawnych odnoszących się do małżeństwa, i oznacza jego prawomocny status oraz legalność. Paweł według autora uznaje małżeństwo pomiędzy wierzącym i poganinem za wiążące i trwałe (Gillihan 2002, 718). Ponieważ język uświęcenia przyjmuje u Pawła charakter dynamiczny, łącząc się z głoszeniem ewangelii i chrztem (Rz 15,6; 1 Kor 1,2; 6,11; 1 Tes 5,23; Ef 5,26), interpretacja podkreślająca aktywne działanie małżonków wydaje się tu być najbardziej odpowiednia. Dzięki świadectwu i miłości

⁶³ Wierzący na własną rękę nie może inicjować rozvodu. Por. Roberts 1965, 180.

wierzącego małżonka współmałżonek ma szansę zbliżyć się do Boga, a może nawet przyjąć chrzest. Dowodem na to, że uświęcenie jest możliwe, są dzieci, które rodzą się w mieszanym małżeństwie, a które Paweł nazywa „świętymi”. Ponieważ słowem tym określa się członków Kościoła, według Pawła dzieci wierzącego małżonka mają swoje miejsce we wspólnotie chrześcijańskiej (1 Kor 7,14b)⁶⁴.

Jeżeli jednak niewierzący współmałżonek postanawia odejść, według Pawła jest wolny (1 Kor 7,15a). Brat i siostra, czyli wierząca strona związku, nie są w tym przypadku „związani” (1 Kor 7,15b). Dla oddania tego stanu Paweł używa formy biernej czasownika *douloō*, który oznacza „uczynić kogoś niewolnikiem, podporządkować”⁶⁵. Chrześcijańscy małżonkowie nie pozostają zatem „niewolniczo związani” z drugą stroną, która postanawia odejść. Czy jednak upoważnia ich to zawarcia kolejnego związku małżeńskiego?

Niektórzy wskazują, że nie bycie niewolniczo związanym oznacza tu tylko brak zobowiązania chrześcijańskiego małżonka do walki o trwałość związku za wszelką cenę, a konkretnie za cenę wiary (Roberts 1965, 180–81). Małżonek może pozwolić drugiemu odejść bez ściągnięcia na siebie grzechu. Z kontekstu można jednak wydedukować więcej. Język niewolnictwa pojawia się w tekstach starożytnych dla opisanego relacji małżeńskich, co sugerowałoby, że wierzący jest wyzwolony z wszelkich więzów małżeńskich⁶⁶. Instone-Brower czyta tę frazę jako ekwiwalent dla pojawiającej się w certyfikatach rozwodowych formuły „wolny/a do powtórnego małżeństwa” (2001b, 241). Idąc dalej, w 1 Kor 7,10–11 Paweł używa słowa *chōrizō* dla opisanego rozwodu, który następuje między chrześcijańskimi małżonkami. Tam jednak stwierdza wyraźnie, że słowo

⁶⁴ Ważne małżeństwo, istniejące między wierzącym i niewierzącym, ma równocześnie wpływ na status dzieci, które uznane są za pełnoprawnych członków wspólnoty chrześcijańskiej. Por. Gillihan 2002, 719, 729–30.

⁶⁵ Foerster 1964–76, 411–17; Hasler 1990–93, 394–97; Arndt et al. 2000, 288.

⁶⁶ Na temat języka niewolnictwa używanego w starożytności w odniesieniu do małżeństwa, zob. Deming 2004, 147–50. May 2004, 238 uważa użycie obrazu niewolnika w 1 Kor 7,17–24 za przejaw Pawłowego myślenia o małżeństwie jako instytucji akceptowalnej społecznie, lecz oddającej człowieka pod władzę tego świata, a zatem konkurującej z władzą Chrystusa.

Pana nie pozwala im powtórnie wychodzić za mąż, ponieważ ich związek wciąż trwa. Tutaj podobnego zakazu nie znajdujemy, co sugeruje, że małżeństwo zostało anulowane. Chrześcijańscy małżonkowie mogą zatem powtórnie wejść w związek małżeński⁶⁷.

Jaką motywację podaje Paweł dla takiej nauki? Apostoł stwierdza, że Bóg powołał małżonków do życia „w pokoju” (1 Kor 7,15c). Czy chodzi o pokój, którego brakuje w związku, którym targają ciągle spory i niezgoda w kwestiach związanych z wiarą?⁶⁸ Wydaje się, że to tylko punkt wyjścia do znacznie głębszej wizji życia małżeńskiego. Pokój w NT to przede wszystkim dar Bożego błogosławieństwa, dar mesjański, dar Zmartwychwstałego i jego Ducha⁶⁹. To znak zbawienia i nowego życia w Chrystusie. Jeśli niewierzący małżonek odrzuca ten dar i sprzeciwia mu się, należy pozwolić mu odejść⁷⁰. Nowe życie w Chrystusie, które ma charakter nadprzyrodzony, zostaje tu postawione wyżej od doczesnej instytucji małżeństwa (Kowalski 2016a, 139–46).

Jeszcze jeden argument za możliwością oddalenia niewierzącego wiąże się z ostateczną niepewnością dotyczącą uświęcenia współmałżonka. Przy wszystkich dobrych intencjach i świadectwie wierzącego męża lub żony uświęcenie jest procesem, który angażuje wolną wolę drugiej strony. Może się okazać, że niewierzący współmałżonek odrzuci ostatecznie możliwość zbawienia przez wiarę w Jezusa. Wszystko pozostaje jeszcze otwarte, i w takim sensie rozumieć należy retoryczne pytanie Pawła: „Zresztą skąd możesz wiedzieć, żono, że zbawisz twego męża? Albo czy jesteś pewien, mężu,

⁶⁷ Tak fragment ten interpretowali Jan Chryzostom, Ambrożyjaster, Luter i tak interpretuje go tradycja Kościoła rzymsko-katolickiego. Zob. także Robertson and Plummer 1911, 143; Roberts 1965, 183; Orr and Walther 2007, 214; Conzelmann 1975, 123; Witherington 1995a, 534–36; Collins 1999, 272; Garland 2003, 296; Fitzmyer 2008, 301. Przeciwno zgodzie Pawła na powtórne małżeństwo, zob. Fee 1987, 303. Thiselton (2000, 536–37) pozostawia kwestię otwartą.

⁶⁸ W ten sposób Fee 1987, 304; Thiselton 2000, 537; Deming 2004, 151; Fitzmyer 2008, 302. Na temat mocno ograniczonej swobody kultu, którą mogła cieszyć się żona niewierzącego męża, zob. MacDonald 1990a, 221–34; Johnson Hodge 2010, 1–25.

⁶⁹ Foerster 1964–76, 411, 413–16; Hasler 1990–93, 395–96.

⁷⁰ Także dla starożytnych filozofów brak wspólnego celu życia był powodem do rozstania się małżonków. Por. Deming 2004, 144.

że zbawisz swoją żonę?” (1 Kor 7,16)⁷¹. Zbawienie niewierzącego małżonka jest ostatecznie kwestią łaski udzielonej w wolny sposób przez Boga (Muszytowska 2011, 164–73).

Ostatnie publikacje świadczą o wzroście zainteresowania 1 Kor 7,12–16. W komentarzach sporo miejsca poświęca się zazwyczaj kwestii i charakterowi uświęcenia, jakie dokonuje się dzięki chrześcijańskiemu małżonkowi (zob. także monografia Shabani). W najnowszych opracowaniach szczegółowych egzegetów interesują przede wszystkim kwestie społeczne związane ze statusem kobiet i dzieci w małżeństwach mieszanych (Vaage 2009, 557–71; Hodge 2010, 1–25; 2014, 227–44). Wersy te zawierają także ciekawe implikacje na temat somatycznego charakteru uświęcenia małżonków. Dla antropologii biblijnej nie jest to nowość, ale w dobie, kiedy akcentuje się somatyczny charakter poznania i ludzkich relacji, uświęcenie dokonujące się w ciele chrześcijańskich małżonków otwiera się na ciekawe badania angażujące psychologię i neuronauki. Barton sugeruje także apokaliptyczny charakter uświęcenia małżonków w 1 Kor 7,12–16, które realizuje się poprzez jedność i stoi w opozycji wobec chaosu i podziałów tego świata (2017, 52). Apokaliptyczna eschatologia przewija się regularnie jako proponowane podłoże myśli Pawła w 1 Koryntian 7 i także w kwestii małżeństw mieszanych wydaje się być obiecującym kierunkiem badań.

6. Problem „małżeństw duchowych” (1 Kor 7,36–38)

Wreszcie przegląd zagadnień badawczych związanych z 1 Koryntian 7 kończymy na 1 Kor 7,36–38, gdzie według niektórych natrafiamy na problem tzw. „małżeństw duchowych”⁷². To związki, w których mąż i żona żyli ze sobą, rezygnując z bliskości seksualnej. W tej interpretacji „dziewice”, o których mowa w 1 Kor 7,36–38

⁷¹ Na temat dynamicznej argumentacji na temat zbawienia współmałżonka, pełnej optymizmu w ww. 12–14 zaś pesymistycznej w ww. 15–16, zob. Kubo 1978, 539–44.

⁷² Do popularyzacji tej interpretacji 1 Kor 7,36–38 przyczynił się w znacznym stopniu Achelis 1902. Tym tropem poszli także Seboldt 1959, 176–89; Hurd 1965, 276–78; Käsemann 1969, 130–31; Niederwimmer 1975, 117–20; Schmithals 1971, 235, 387. Więcej na ten temat zob. Deming 2004, 35–43.

to tzw. *virgines subintroductae*, o których piszą późniejsi Ojcowie Kościoła. Na potwierdzenie istnienia fenomenu „małżeństw duchowych” w czasach bliskich Pawłowi badacze odwołują się do serii przykładów historycznych i tekstów, z których kilka warto przytoczyć⁷³.

W pochodzącym z II w. *Pasterzu* (9.10.6–11.8), Hermas zostaje zaproszony do tego, aby spędzić noc z dziewicami, nie jako mąż, lecz jako ich brat. Hermas modli się z nimi, obdarzony pocałunkiem ich przywódczyni spędza z nimi noc, po czym wyrusza następnego dnia. Z kolei Tertulian w traktacie *De monogamia* (16) pisze o wdowcu, który po śmierci żony ślubuje żyć samotnie. Może on połączyć się z wdową, pod warunkiem jednak, że nie będą mieli dzieci. W swojej *Zachęcie do czystości* (12) wciąż Tertulian radzi wdowcowi, aby, jeśli potrzebuje kobiety, która zatroszczy się o jego dom, wziął sobie „duchową żonę”, wdowę, z której nie będzie jednak miał potomstwa. Dalej, Cyprian w *Liście 61* zabrania dziewicom nie tylko spać, ale nawet mieszkać z mężczyznami, bo to naraziłoby ich czystość na niebezpieczeństwo. Według niektórych to pośredni dowód na istnienie tzw. „małżeństw duchowych”, które Cyprian krytykuje. Wreszcie cytuje się także *Historię Kościelną* Euzebiusza (5.18.6), gdzie znajdujemy wzmiankę o kobietach prowadzących domy Pawła z Samosaty, prezbiterów i diakonów. Powołując się na te przykłady, niektórzy wskazują na istnienie tzw. „duchowych małżeństw” w Koryncie, które Paweł pochwalałby w 1 Kor 7,37–38.

Problemy związanych z interpretacją pojawiających się tu „małżeństw duchowych” jest co najmniej kilka⁷⁴. Po pierwsze, cytowane teksty są późniejsze od Pierwszego Listu do Koryntian i mogą wskazywać na praktyki rodzące się od II w. i dalej, bez żadnego związku z Koryntem. Po drugie, problematyczną jest sama interpretacja wspomnianych tekstów. Hermas nie wspomina „duchowych małżeństw”, lecz coś w rodzaju duchowych relacji. Tertulian z kolei pisze o kwestii powtórnego ożenku wdowców, którym Paweł

⁷³ Teksty te cytują powszechnie autorzy zajmujący się kwestią „duchowych małżeństw” w 1 Kor 7. Por. Thiselton 2000, 502, 569; Deming 2004, 36. Więcej odniesień do wspierających tezę tekstów starożytnych podaje Seboldt 1959, 176–85.

⁷⁴ Krytyczną ocenę interpretacji zob. Deming 2004, 37–43.

nakazuje się żenić i mieć rodzinę, albo pozostać samotnymi, nie wskazując drogi środka w postaci „duchowego małżeństwa” (1 Kor 7,39–40). Także u Cypriana i Euzebiusza trudno dopatrzeć się jakichkolwiek „duchowych małżeństw”. Potwierdzenie takiej praktyki w czasach bliskich Pawłowi jest niezwykle problematyczne.

Po trzecie, trudno wzmiankę o tzw. „małżeństwach duchowych” odnaleźć w 1 Kor 7,36–38. *De facto* w trakcie kościelnych debat and *virgines subintroductae* żaden z Ojców czy pisarzy Kościoła nie powoływał się nigdy na 1 Koryntian 7 (Sickenberger 1905, 49–57; Deming 2004, 38)⁷⁵. Po czwarte wreszcie, na początku swojej refleksji nad małżeństwem, w 1 Kor 7,4–5 Paweł wręcz zachęca mężów i żony, aby nie unikali w swoich związkach bliskości fizycznej: „Żona nie rozporządza własnym ciałem, lecz jej mąż; podobnie też i mąż nie rozporządza własnym ciałem, ale żona. Nie unikajcie jedno drugiego, chyba że na pewien czas, za obopólną zgodą, by oddać się modlitwie”. Zbytne oddalenie się męża i żony może zaowocować tym większymi pokusami. Paweł z całym realizmem podkreśla wagę bliskości fizycznej, która pomaga budować wierność małżeńską (Witherington 1995b, 127; Peterman 1999, 172). Konkludując, fenomen „małżeństw duchowych”, choć funkcjonował w Kościele w pewnych czasach, nie znajduje oparcia w tekście 1 Koryntian 7.

Przy tej okazji wraca natomiast problem tożsamości wspomnianych w 1 Kor 7,36–38 dziewic oraz ich opiekunów. Oprócz interpretacji związanej z *subintroductae*, badacze dopatrywali się tu młodych, pozostających pod władzą ojców córek⁷⁶, narzeczonych oczekujących na decyzję narzeczonego (Lietzmann 1949, 35–37; Barrett 1968, 184; Harrisville 1987, 127–29; Fee 1987, 352; Schrage 1995, 197–200; Witherington 1995b, 134; Horsley 1998, 105; Thiselton 2000, 597; Garland 2003, 340; Fitzmyer 2008, 327), bezdzietnych wdów podlegających prawom lewiratu (Ford 1964, 361–65; Malina and Pilch 2006, 90–91), czy też młodych dziewcząt bądź niewolnic, pozostających pod opieką bliżej nieokreślonych opiekunów

⁷⁵ Według Kugelmiana 1948, 66–67 takie odniesienie znajdujemy tylko u Efrema.

⁷⁶ To interpretacja Jana Chryzostoma, Augustyna i Teodoretę. Ze starszych komentatorów, stojących za hipotezą, zob. Edwards 1886, 200–201; Robertson and Plummer 1911, 158; Allo 1934, 177, 184, 191–94; Kugelman 1948, 63–65, 69–71.

(O'Rourke 1858, 292–98; Schrage 1995, 197–98)⁷⁷. Dwie pierwsze opcje są najbardziej prawdopodobne i zdobyły sobie najwięcej popularności w historii egzegezy. Słownictwo, jakiego używa Paweł, „bez przymusu”, „w pełni panując nad swoją wolą” (w. 37), „nie wypełnia grzechu”, i imperatyw w 3 os. l.mn. *gameitōsan*, „niech się pobiorą” (w. 36) według przeważającej dziś opinii egzegetów wydaje się przechylać szalę w stronę narzeczonych, oczekujących na decyzję narzeczonego⁷⁸.

W ostatnich opracowaniach wraca jednak do łask tradycyjna interpretacja, za którą na podstawie lektury papirusów i starożytnych tekstów na temat małżeństwa optują Peter Arzt-Grabner i Ruth Elisabeth Kritzer a także, niezależnie od nich, Terrance Callan, badający termin *parthenos* w TLG (najczęściej występuje on w znaczeniu „córki”) (Arzt-Grabner and Kritzer 2006, 89–102; Callan 2016, 264–86). Autorzy ci, po gruntowanych analizach słownictwa i argumentacji Pawła w 1 Kor 7,36–38, dochodzą do wniosku, że nie mówią one wprost o pociągu seksualnym, jak argumentują to zwolennicy hipotezy narzeczony-narzeczona, a kontekst kulturowy starożytnych małżeństw bardziej odpowiada tu pozycji ojca/opiekuna i córki. Wspomniane opracowania dowodzą, jak powszechnie przyjmowane hipotezy często opierają się na słabych podstawach filologicznych. To sugeruje, jak ważne dla właściwego zrozumienia 1 Koryntian 7 są wciąż badania filologiczne, analizy porównawcze i lektura papirusów. Te są dziś coraz powszechniej dostępne dzięki zasobom internetowym i narzędziom takim jak TLG, a ich wykorzystanie współcześni egzegeci podają jako niemal imperatyw dla egzegezy tekstów Pawłowych, która nie chce ślepo powtarzać tych samych, pojawiających się w komentarzach tez (Heilig 2022, 102–34).

⁷⁷ Hipotezę na temat niewolnic i ich panów znaleźć można już w latach 20. XX w. u autora polskiego pochodzenia, Stefana Siwca. Zob. Siwiec 2014, 201–12.

⁷⁸ Więcej argumentów przeciw hipotezie dotyczącej ojców i córek, zob. Garland 2003, 337–38.

7. Podsumowanie i wnioski

W publikacjach na temat 1 Koryntian 7 z ostatnich dwudziestu lat jak w soczewce skupiają się różne trendy w badaniach nad listami Pawła. Ogromną popularnością cieszą się dziś analizy związane z recepcją pism Pawłowych u Ojców i pisarzy wczesnochrześcijańskich, choć niewiele wnoszą one w zrozumienie samych tekstów apostoła. Ostatnie dwadzieścia lat to także niesłabnące zainteresowanie socjologią i historią pisaną z pozycji grup marginalizowanych, jak kobiety i dzieci. Kontekst grecko-rzymski pozostaje również stałym punktem odniesienia dla badań nad 1 Koryntian 7, choć pod wpływem prądów *New Perspective on Paul* i *Paul within Judaism* coraz częściej badacze sięgają po literaturę żydowską okresu Druhej Świątyni. Podejście do kwestii dyskutowanych przez apostoła w 1 Koryntian 7 odzwierciedla nie tylko obecny stan badań i metodologie autorów, ale także ideologie związane ze środowiskami, w których pracują. Widać to szczególnie wyraźnie w kwestii nierozzerwalności małżeństwa, poruszanej w 1 Kor 7,10–11, gdzie odchodzi się od metodologii historyczno-krytycznej dla uzyskania rezultatów bardziej odpowiadających wrażliwości współczesnych odbiorców. Metoda ta jest jednak niezbędna, jeśli chcemy pozostać wierni przesłaniu historycznego Jezusa i Pawła, a w połączeniu z retoryką pozwala uniknąć anachronicznych i odbiegających od tekstu hipotetycznych rekonstrukcji problemów w Koryncie. Z pewnością 1 Koryntian 7 otwiera się na badania papirologiczne i historyczno-kulturowe związane z rodzinami i małżeństwem w starożytności. Specyficzna, psychosomatyczna wizja miłości małżeńskiej u Pawła daje także podstawy do badań interdyscyplinarnych, angażujących psychologię i neuronauki. Najbardziej obiecującą wydaje się jednak apokaliptyczna eschatologia, która – pojawiając się w 1 Kor 7,5.9.29–31 – spaja Pawłową naukę o na temat małżeństwa i bezżeństwa. Apokaliptyka bez wątpienia stanowi podłoże myśli Pawła i po okresie dominacji podejścia socjologicznego może pozwolić na powrót do solidnych, umocowanych w judaizmie Druhej Świątyni badań teologicznych nad 1 Koryntian 7.

Marriage and Celibacy in 1 Corinthians 7: Research Perspectives

Abstract: The article presents popular and recent research currents in 1 Corinthians 7, focusing on marriage and celibacy. The author begins by presenting the most important hypotheses related to the reconstruction of problems in Corinth and Paul's argumentative strategy. Their main weakness consists in paying too little attention to the development of Paul's thought in the analyzed chapter. In the next step, the author examines Pauline discourse, using the analysis of ancient rhetoric. The following paragraphs discuss the apostle's rationale on celibacy (1 Cor 7:25–40), with special focus on 1 Cor 7:29–31, the indissolubility of Christian marriages (1 Cor 7:10–11), mixed marriages (1 Cor 7:12–16) and the "spiritual marriages" in Corinth (1 Cor 7:36–38). In all the analyzed sections, the author draws both traditional and new interpretive lines, as well as possible directions in which research on 1 Corinthians 7 can proceed. Among them, he mentions rhetoric, papyrological and interdisciplinary studies, involving psychology and neuroscience, as well as apocalyptic eschatology and a comparison between Paul and Jewish literature of the Second Temple period.

Keywords: 1 Corinthians 7, marriage, celibacy, rhetoric, indissolubility of marriage, mixed marriages, "spiritual marriages," apocalyptic eschatology

Bibliografia

- Achelis, Hans. 1902. *Virgines Subintroductae: Ein Beitrag Zum VII. Kapitel Des I. Korintherbriefs*. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Adams, Edward, and David G. Horrell, eds. 2004. *Christianity at Corinth: The Quest for the Pauline Church*. Louisville, KY: Westminster John Knox.
- Aletti, Jean-Noël. 1992. "La Dispositio Rhétorique Dans Les Épîtres Pauliniennes: Propositions De Méthode." *New Testament Studies* 38 (3): 385–401.
- Allo, E.-B. 1934. *Saint Paul Première Epître Aux Corinthiens*. Paris: Gabalda.
- Arndt, William, Frederick W. Danker, Walter Bauer, and F. Wilbur Gingrich. 2000. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago: University of Chicago Press.
- Arzt-Grabner, Peter, and Ruth Elisabeth Kritzer. 2006. "Bräutigam und Braut oder Vater und Tochter? Literarisches und Dokumentarisches zu 1 Kor 7,36–38." *Biblische Notizen*, n.s., 129:89–102.
- Balch, David L. 1972. "Backgrounds of I Cor. VII: Sayings of the Lord in Q. Moses as an Ascetic Θεῖος Ἀνὴρ in II Cor. III." *New Testament Studies* 18 (3): 351–64.
- Balch, David L. 1983. "1 Cor 7:32–35 and Stoic Debates About Marriage Anxiety, and Distraction." *Journal of Biblical Literature* 102 (3): 429–39.
- Baltensweiler, Heinrich. 1967. *Die Ehe Im Neuen Testament: Exegetische Untersuchung Über Ehe, Ehelosigkeit Und Ehescheidung*. Zurich: Zwingli.
- Balz, Horst. 1990–93. "Systellō." In *Exegetical Dictionary of the New Testament*, edited by Horst R. Balz and Gerhard Schneider, 3:313. Grand Rapids, MI: Eerdmans.

- Barbaglio, Giuseppe. 1999. *La Teologia Di Paolo: Abbozzi in Forma Epistolare*. La Bibbia nella Storia 9. Bologna: EDB.
- Barclay, John M.G. 2016. "Apocalyptic Allegiance and Disinvestment in the World: A Reading of 1 Corinthians 7:25–35." In *Paul and the Apocalyptic Imagination*, edited by Ben C. Blackwell, John K. Goodrich, and Jason Maston, 257–74. Minneapolis, MN: Fortress.
- Barré, Michael L. 1974. "To Marry or to Burn: Pyrousthai in 1 Cor 7:9." *Catholic Biblical Quarterly* 36 (2): 193–202.
- Barrett, Charles K. 1968. *The First Epistle to the Corinthians*. London: A. & C. Black.
- Bartchy, Scott. 1973. *Μᾶλλον Χρῆσαι: First Century Slavery and the Interpretation of 1 Corinthians 7,21*. Society of Biblical Literature Dissertation Series 11. Cambridge, MA: Society of Biblical Literature.
- Barton, Stephen C. 2017. "Sanctification and Oneness in 1 Corinthians with Implications for the Case of 'Mixed Marriages' (1 Corinthians 7.12–16)." *New Testament Studies* 63 (1): 38–55.
- Baumert, Norbert. 1984. *Ehelosigkeit Und Ehe Im Herrn: Eine Neuinterpretation Von 1 Kor 7*. Würzburg: Echter.
- Beattie, Gillian. 2005. *Women and Marriage in Paul and His Early Interpreters*. Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 296. London: T & T Clark International.
- Becker, Jürgen. 1970. "Erwägungen Zur Apokalyptischen Tradition in Der Paulinischen Theologie." *Evangelische Theologie* 30:593–609.
- Bell, Brigidda. 2022. "Corinthian Ignorance: Knowledge-Language and the Cultivation of Anxious Affects in 1 Corinthians." *Biblical Interpretation* 30 (5): 624–41.
- Berge, Loïc P.M. 2018. "Théologie De La Rédemption Et Éthique Sexuelle: Unité Et Cohérence Du 'Développement' 1 Co 5-7." *New Testament Studies* 64 (4): 514–31.
- Binni, Walter. 2004. "1Cor 7,9: Un 'Midrash' Paolino." *Rivista biblica* 52 (1): 87–95.
- Blue, Bradley B. 1991. "The House Church at Corinth and the Lord's Supper: Famine, Food Supply, and the Present Distress." *Criswell Theological Review* 5 (2): 221–39.
- Bogacz, Roman. 2013. "'Przemija bowiem postać tego świata' (1 Kor 7,31): Dziejewictwo i celibat znakiem królestwa Bożego." *Verbum Vitae* 24:135–48.
- Bösen, Willibald. 2009. "'Die Frau Soll Schweigen!': Paulus – Ein Frauenfeind?" In *Paulus – Ein Unbequemer Apostel: Fragen Und Impulse*, edited by Konrad Schmidt, 79–94. Paderborn: H-&-S-Verlag.
- Bound, James F. 1984. "Who Are the 'Virgins' Discussed in 1 Cor 7:25–38?" *Evangelical Journal* 2:3–15.
- Brooten, Bernadette J. 1983. "Zur Debatte über das Scheidungsrecht der jüdischen Frau." *Evangelische Theologie* 43 (5): 466–78.

- Bultmann, Rudolf. 1964–76. “*Afiēmi*.” In *Theological Dictionary of the New Testament*, edited by Gerhard Kittel, Gerhard Friedrich, and G.W. Bromiley, 1:509–12. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Callan, Terrance. 2016. “Παρθένοι in Corinth: 1 Cor 7,25–40.” *Biblica* 97 (2): 264–86.
- Caragounis, Chrys C. 1996. “‘Fornication’ or ‘Concession’? Interpreting 1 Cor 7:1–7.” In *The Corinthian Correspondence*, edited by R. Bieringer, 543–59. Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 125. Leuven: Leuven University Press, Peeters.
- Caragounis, Chrys C. 2006. “What Did Paul Mean? The Debate on 1 Cor 7,1–7.” *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 82 (1): 189–99.
- Cartlidge, David R. 1975. “1 Corinthians 7 as a Foundation for a Christian Sex Ethic.” *Journal of Religion* 55 (2): 220–34.
- Ciampa, Roy E. 2009. “Revisiting the Euphemism in 1 Corinthians 7.1.” *Journal for the Study of the New Testament* 31 (3): 325–38.
- Ciampa, Roy E., and Brian S. Rosner. 2010. *The First Letter to the Corinthians*. The Pillar New Testament Commentary. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Ciccolini, Laetitia. 2017. “Le Texte De 1Cor. 7,34 Chez Cyprien De Carthage.” In *International Conference on Patristic Studies Held in Oxford 2015. From Tertullian to Tyconius*, vol. 94 of *Studia Patristica*, edited by Markus Vinzent, 259–67. Leuven: Peeters.
- Cohen, Shaye J.D. 2011. “From Permission to Prohibition: Paul and the Early Church on Mixed Marriage.” In *Paul’s Jewish Matrix*, edited by Thomas G. Casey and Justin Taylor, 259–91. Studies in Judaism and Christianity 2. Mahway, NJ: Paulist Press; Rome: Gregorian & Biblical Press.
- Colautti, Federico M. 2021. “Porneia and the Matthean Exception (Matt 5,32; 19,9).” *Biblica* 102 (4): 560–72.
- Collins, Raymond F. 1992. *Divorce in the New Testament*. Collegeville, MN: The Liturgical Press.
- Collins, Raymond F. 1999. *First Corinthians*. Sacra Pagina 7. Collegeville, MN: Liturgical Press.
- Conzelmann, Hans. 1975. *1 Corinthians: A Commentary on the First Epistle to the Corinthians*. Hermeneia. Philadelphia, PA: Fortress.
- Daniel-Hughes, Carly. 2014. “Only in the Lord? Debates over Paul’s View of Remarriage in Early Christianity.” *Science et Esprit* 66 (2): 269–83.
- Delling, Gerhard. 1931. *Paulus’ Stellung Zur Frau Und Ehe*. Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament 4/5. Stuttgart: Kohlhammer.
- Deming, Will. 2004. *Paul on Marriage and Celibacy: The Hellenistic Background of 1 Corinthians 7*. 2nd ed. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Dungan, David L. 1971. *The Sayings of Jesus in the Churches of Paul: The Use of the Synoptic Tradition in the Regulation of Early Church Life*. Oxford: Blackwell.
- Edsall, Benjamin A. 2021. “Aphrahat and Pauline Reception: 1 Corinthians 7 and Baptismal Reasoning in East and West.” *New Testament Studies* 67 (3): 407–23.

- Edwards, Thomas Charles. 1886. *A Commentary on the First Epistle to the Corinthians*. New York: Armstrong.
- Ellingworth, Paul, and Howard Hatton. 1995. *A Handbook on Paul's First Letter to the Corinthians*. Helps for Translators. New York: United Bible Societies.
- Elliott, J.K. 1973. "Paul's Teaching on Marriage in I Corinthians: Some Problems Considered." *New Testament Studies* 19 (2): 219–25.
- Ellis, J. Edward. 2002. "Controlled Burn: The Romantic Note in I Corinthians 7." *Perspectives in Religious Studies* 29 (1): 89–98.
- Ellis, J. Edward. 2007. *Paul and Ancient Views of Sexual Desire: Paul's Sexual Ethics in 1 Thessalonians 4, 1 Corinthians 7 and Romans 1*. Library of New Testament Studies 354. London: T & T Clark.
- Fee, Gordon D. 1987. *The First Epistle to the Corinthians*. Revised Edition. New International Commentary on the New Testament. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Fitzmyer, Joseph A. 2008. *First Corinthians: A New Translation with Introduction and Commentary*. Anchor Bible 32. New Haven, CT: Yale University Press.
- Foerster, Werner. 1964–76. "Eirenē." In *Theological Dictionary of the New Testament*, edited by Gerhard Kittel, Gerhard Friedrich, and G.W. Bromiley, 2:400–420. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Ford, Coleman. 2018. "Tantum in Domino: Tertullian's Interpretation of 1 Corinthians 7 in His Ad Uxorem." *Tyndale Bulletin* 69 (2): 241–58.
- Ford, J. Massyngberde. 1964. "Levirate Marriage in St. Paul (1 Cor VII)." *New Testament Studies* 10 (3): 361–65.
- Ford, J. Massyngberde. 1965. "St Paul, the Philogamist: 1 Cor 7 in Early Patristic Exegesis." *New Testament Studies* 11 (4): 326–48.
- Forderer, Tanja. 2024. "What God Has Joined Together, Let No Man Pull Asunder"? The Prohibition of Divorce in Mark's Gospel in the Context of the Controversy Between Jesus and the Pharisees." *Novum Testamentum* 66 (1): 1–17.
- Gager, John G. 1970. "Functional Diversity in Paul's Use of End-Time Language." *Journal of Biblical Literature* 89 (3): 325–37.
- Gardner, Paul. 2018. *1 Corinthians*. Zondervan Exegetical Commentary on the New Testament. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Garland, David E. 2003. *1 Corinthians*. Baker Exegetical Commentary on the New Testament. Grand Rapids, MI: Baker Academic.
- Gaytán Luna, Juan Antonio. 2014. *Fin del mundo y destino final del hombre: La exégesis escatológica de 1 Ad Corintios 7,31, y 15,50, en la literatura cristiana antigua*. Patrologia – Beiträge zum Studium der Kirchenväter 31. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Gielen, Marlis. 2009. "'Der Leib aber ist nicht für die Unzucht...' (1 Kor 6,13). Möglichkeiten und Grenzen heutiger Rezeption sexualethischer Aussagen des Paulus aus exegetischer Perspektive." In *Paulus im Gespräch: Themen Paulinischer Theologie*, edited by Marlis Gielen, 223–46. Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament 10/186. Stuttgart: Kohlhammer.

- Gillihan, Yonder Moynihan. 2002. "Jewish Laws on Illicit Marriage, the Defilement of Offspring, and the Holiness of the Temple: A New Halakic Interpretation of 1 Corinthians 7:14." *Journal of Biblical Literature* 121 (4): 711–44.
- Girardi, Mario. 2005. "1 Cor 7 nell'esegesi di Basilio e Gregorio di Nazianzo: L'economia salvifica fra matrimonio e verginità." *Vetera Christianorum* 42:59–72.
- Green, Barbara. 1990. "Jesus' Teaching on Divorce in the Gospel of Mark." *Journal for the Study of the New Testament* 12 (38): 67–75.
- Grubbs, Judith Evans. 2002. *Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. London: Routledge.
- Grundmann, Walter. 1964–76. "Anankē." In *Theological Dictionary of the New Testament*, edited by Gerhard Kittel, Gerhard Friedrich, and G.W. Bromiley, 1:344–47. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Gundry, Judith M. 2012. "Jesus-Tradition and Paul's Opinion About the Widow Remaining as a Widow (1 Cor 7, 40)." In *Portraits of Jesus: Studies in Christology*, edited by Susan E. Myers, 175–200. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2/321. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gundry, Judith M. 2013. "1 Cor 7,5b in the Light of a Hellenistic-Jewish Tradition on Abstinence to 'Devote Leisure': Sufficiency in Paul and Philo." In *Paulus – Werk Und Wirkung*, edited by Paul-Gerhard Klumbies and David S. Du Toit, 21–44. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gundry, Judith M. 2014. "Anxiety or Care for People? The Theme of 1 Corinthians 7:32–34 and the Relation Between Exegesis and Theology." In *Reconsidering the Relationship Between Biblical and Systematic Theology in the New Testament*, edited by Benjamin E. Reynolds, 111–30. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2/369. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gundry, Judith M. 2016. "Affliction for Procreators in the Eschatological Crisis: Paul's Marital Counsel in 1 Corinthians 7.28 and Contraception in Greco-Roman Antiquity." *Journal for the Study of the New Testament* 39 (2): 141–68.
- Harper, Kyle. 2012. "Porneia: The Making of a Christian Sexual Norm." *Journal of Biblical Literature* 131 (2): 363–83.
- Harrisville, Roy A. 1987. *1 Corinthians*. Augsburg Commentary on the New Testament. Minneapolis, MN: Augsburg.
- Hasler, Victor. 1990–93. "Eirenē." In *Exegetical Dictionary of the New Testament*, edited by Horst R. Balz and Gerhard Schneider, 1:394–97. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Hays, Richard B. 1997. *First Corinthians*. Interpretation. Louisville, KY: Westminster John Knox.
- Heilig, Christoph. 2022. *The Apostle and the Empire: Paul's Implicit and Explicit Criticism of Rome*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Hodge, Caroline Johnson. 2010. "Married to an Unbeliever: Households, Hierarchies, and Holiness in 1 Corinthians 7:12-16." *Harvard Theological Review* 103 (1): 1–25.
- Hodge, Caroline Johnson. 2014. "'Mixed Marriage' in Early Christianity: Trajectories from Corinth." In *Corinth in Contrast: Studies in Inequality*, edited by

- Steven J. Friesen, Sarah A. James, and Daniel N. Schowalter, 227–44. Supplements to *Novum Testamentum* 155. Leiden: Brill.
- Horrell, David G. 1996. *The Social Ethos of the Corinthian Correspondence: Interests and Ideology from 1 Corinthians to 1 Clement*. Studies of the New Testament and Its World. Edinburgh: T & T Clark.
- Horrell, David G. 2016. “Ethnicisation, Marriage and Early Christian Identity: Critical Reflections on 1 Corinthians 7, 1 Peter 3 and Modern New Testament Scholarship.” *New Testament Studies* 62 (3): 439–60.
- Horsley, Richard A. 1976. “Pneumatikos vs. Psychikos: Distinctions of Spiritual Status Among the Corinthians.” *Harvard Theological Review* 69 (3–4): 269–88.
- Horsley, Richard A. 1977. “Wisdom of Word and Words of Wisdom in Corinth.” *Catholic Biblical Quarterly* 39 (2): 224–39.
- Horsley, Richard A. 1978. “How Can Some of You Say That There Is No Resurrection of the Dead: Spiritual Elitism in Corinth.” *Novum Testamentum* 20 (3): 203–31.
- Horsley, Richard A. 1979. “Spiritual Marriage with Sophia.” *Vigiliae Christianae* 33 (1): 30–54.
- Horsley, Richard A. 1980. “Gnosis in Corinth: 1 Corinthians 8:1–6.” *New Testament Studies* 27 (1): 32–51.
- Horsley, Richard A. 1998. *1 Corinthians*. Abingdon New Testament Commentaries. Nashville, TN: Abingdon Press.
- Hunter, David G. 2006. “Between Jovinian and Jerome: Augustine and the Interpretation of 1 Corinthians 7.” In *Papers Presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies Held in Oxford 2003: Augustine. Other Latin Writers*, edited by Frances M. Young, M.J. Edwards, and P. Parvis, 131–36. Leuven: Peeters.
- Hunter, David G. 2008. “The Reception and Interpretation of Paul in Late Antiquity: 1 Corinthians 7 and the Ascetic Debates.” In *The Reception and Interpretation of the Bible in Late Antiquity: Proceedings of the Montréal Colloquium in Honour of Charles Kannengiesser, 11–13 October 2006*, edited by Charles Kannengiesser, Lorenzo DiTommaso, and Lucian Turcescu, 163–92. Bible in Ancient Christianity 6. Leiden: Brill.
- Hunter, David G. 2013. “Asceticism, Priesthood, and Exegesis: 1 Corinthians 7:5 in Jerome and His Contemporaries.” In Weidemann, *Asceticism and Exegesis*, 413–27.
- Hurd, John C. 1965. *The Origin of 1 Corinthians*. London: SPCK.
- Instone-Brewer, David. 2001a. “1 Corinthians 7 in the Light of the Graeco-Roman Marriage and Divorce Papyri.” *Tyndale Bulletin* 52 (1): 101–15.
- Instone-Brewer, David. 2001b. “1 Corinthians 7 in the Light of the Jewish Greek and Aramaic Marriage and Divorce Papyri.” *Tyndale Bulletin* 52 (2): 225–43.
- Instone-Brewer, David. 2002. *Divorce and Remarriage in the Bible: The Social and Literary Context*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Ivarsson, Fredrik. 2008. “A Man Has to Do What a Man Has to Do: Protocols of Masculine Sexual Behaviour and 1 Corinthians 5–7.” In *Identity Formation*

- in the New Testament*, edited by Bengt Holmberg and Mikael Winninge, 183–98. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 227. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Jensen, Joseph. 1978. “Does Porneia Mean Fornication? A Critique of Bruce Malina.” *Novum Testamentum* 20 (3): 161–84.
- Karczewski, Marek. 2009. “Lepiej żyć w małżeństwie niż płonąć (1 Kor 7,9b): Wielokulturowe tło społeczno-religijne wczesnochrześcijańskiej koncepcji małżeństwa w 1 Kor 7.” *Małżeństwo w świetle dialogu kultur*, edited by Władysław Nowak and Michał Tunkiewicz. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Käsemann, Ernst. 1969. “On the Subject of Primitive Christian Apocalyptic.” In *New Testament Questions of Today*, 108–37. New Testament Library. London: S.C.M. Press.
- Kasprzak, Dariusz. 2009. “Małżeństwo i dziewictwo w nauczaniu św. Zenona z Werony: Patrystyczna interpretacja 1 Kor 7,6–16.” In *Z wybranych ksiąg Starego i Nowego Testamentu: Praca zbiorowa*, vol. 1, edited by Tomasz Jelonk, 27–46. *Biblia w Kulturze Świata; Prace Katedry Teologii i Informatyki Biblijnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II*. Kraków: Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II.
- Keener, Craig S. 2005. *1–2 Corinthians*. New Cambridge Bible Commentary. Cambridge: University Press.
- Kennedy, George Alexander. 1999. *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. 2nd ed. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Kirchschläger, Walter. 2003. “Marriage as Christian Vocation. A Pauline Approach (Part 3).” *International Academy for Marital Spirituality* 9 (2): 153–63.
- Kistemaker, Simon. 1993. *Exposition of the First Epistle to the Corinthians*. New Testament Commentary. Grand Rapids, MI: Baker Books.
- Kovacs, Judith L. 2013. “Was Paul an Antinomian, a Radical Ascetic, or a Sober Married Man? Exegetical Debates in Clement of Alexandria’s *Stromateis* 3.” In Weidemann, *Asceticism and Exegesis*, 186–202.
- Kowalski, Marcin. 2015. “Sobór i Paweł o wspólnocie małżeńskiej: Biblijne korzenie sakramentu małżeństwa w 1 Kor 7.” *Kieleckie Studia Teologiczne* 14:65–82.
- Kowalski, Marcin. 2016a. “Powołani do życia w pokoju (1 Kor 7,15): Lektura socjoretoryczna ‘przywileju Pawłowego’ w 1 Kor 7,12–16.” *Verbum Vitae* 30:121–52.
- Kowalski, Marcin. 2016b. “Retoryka i socjoretoryka w lekturze tekstów Nowego Testamentu: Cz. 1: Retoryka i nowe podejście do tradycji ustnej.” *Biblical Annals* 6 (4): 611–54.
- Kubo, Sakae. 1978. “1 Corinthians VII. 16: Optimistic or Pessimistic?” *New Testament Studies* 24 (04): 539–44.
- Kugelman, Richard. 1948. “1 Cor 7:36-38.” *Catholic Biblical Quarterly* 10 (1): 63–71.

- Kułaczkowski, Jerzy. 2007. "Specyfika pożycia małżeńskiego w świetle 1 Kor 7, 1–6." *Teologia i Człowiek* 10:99–112.
- Külling, Heinz. 2008. *Ehe Und Ehelosigkeit Bei Paulus: Eine Auslegung Zu 1. Korinther 6,12–7,40*. Zürich: TVZ.
- Kurek-Chomycz, Dominika. 2006. "Whose Control over Whose Will? 1 Cor 7:36–38." In *Papers Presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies Held in Oxford 2003*, vol. 39 of *Studia Patristica*, edited by Frances M. Young, 245–52. Leuven: Peeters.
- La Grange Toit, Philip. 2015. "Paul's Reference to the 'Keeping of the Commandments of God' in 1 Corinthians 7,19." *Neotestamentica* 49 (1): 21–45.
- Lambrecht, Jan. 2017. "Analysis of 1 Corinthians 7,36–38." In *In Search of Meaning: Collected Notes on the New Testament (2014–2017)*, 389–94. Balti, Moldova: Scholars Press.
- Laney, J. Carl. 1982. "Paul and the Permanence of Marriage in 1 Corinthians 7." *Journal of the Evangelical Theological Society* 25 (3): 283–94.
- Lehmeier, Karin. 2006. *Oikos und Oikonomia: Antike Konzepte der Haushaltsführung und der Bau der Gemeinde bei Paulus*. Marburger Theologische Studien 92. Marburg: Elwert.
- Lenski, R.C.H. 1963. *The Interpretation of St. Paul's First and Second Epistle to the Corinthians*. Minneapolis, MN: Augsburg.
- Lietzmann, Hans D. 1949. *An Die Korinther*. Handbuch zum Neuen Testament 9. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Loader, William R.G. 2015. "Did Adultery Mandate Divorce? A Reassessment of Jesus' Divorce Logia." *New Testament Studies* 61 (1): 67–78.
- Lütgert, Wilhelm. 1908. *Freiheitspredigt und Schwarmgeister in Korinth: Ein Beitrag zur Charakteristik der Christuspartei*. Beiträge zur Förderung christlicher Theologie 12/3. Gütersloh: Bertelsmann.
- Łabuda, Piotr. 2007. "Powołanie chrześcijańskie jako boży charyzmat (1 Kor 7,7): 151–163." In *Przebóstwiać to co ludzkie: Księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Władysława Bobowskiego*, edited by Stanisław Sojka and Józef Stala. Tarnów: Biblos.
- MacDonald, Margaret Y. 1990a. "Early Christian Women Married to Unbelievers." *Studies in Religion* 19 (2): 221–34.
- MacDonald, Margaret Y. 1990b. "Women Holy in Body and Spirit: The Social Setting of 1 Corinthians 7." *New Testament Studies* 36 (2): 161–81.
- MacDonald, Margaret Y. 2012. "Reading 1 Corinthians 7 Through the Eyes of Families." In *Text, Image, and Christians in the Graeco-Roman World: Festschrift in Honor of David Lee Balch*, edited by Aliou C. Niang and Carolyn Osiek, 28–52. Eugene, OR: Pickwick.
- MacDonald, Margaret Y., and Leif E. Vaage. 2011. "Unclean but Holy Children: Paul's Everyday Quandary in 1 Corinthians 7:14c." *Catholic Biblical Quarterly* 73 (3): 526–46.
- Malina, Bruce. 1972. "Does Porneia Mean Fornication?" *Novum Testamentum* 14 (1): 10–17.

- Malina, Bruce J., and John J. Pilch. 2006. *Social-Science Commentary on the Letters of Paul*. Minneapolis, MN: Fortress.
- Mansy, Aliyah el. 2016. *Exogame Ehen: Die traditionsgeschichtlichen Kontexte von 1 Kor 7,12-16*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag.
- Marrow, Stanley B. 1988. "Marriage and Divorce in the New Testament." *Australian Theological Review* 70 (1): 3–15.
- Marshall, Jill E. 2015. "Community Is a Body: Sex, Marriage, and Metaphor in 1 Corinthians 6:12–7:7 and Ephesians 5:21–33." *Journal of Biblical Literature* 134 (4): 833–47.
- Martin, Dale B. 1995. *The Corinthian Body*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Marucci, Corrado. 1982. *Parole di Gesù sul divorzio: Ricerche scritturistiche pre-ve ad un ripensamento teologico, canonistico e pastorale della dottrina cattolica dell'indissolubilità del matrimonio*. Aloisiana 16. Brescia: Morcelliana.
- May, Alistair Scott. 2004. *The Body for the Lord: Sex and Identity in 1 Corinthians 5–7*. Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 278. London: T&T Clark.
- McArthur, Harvey. 1987. "Celibacy in Judaism at the Time of Christian Beginnings." *Andrews University Seminary Studies* 25 (2): 163–81.
- Meeks, Wayne A. 1974. "Image of the Androgyne: Some Uses of a Symbol in Earliest Christianity." *History of Religions* 13 (3): 165–208.
- Meeks, Wayne A. 1983. *The First Urban Christians: The Social World of the Apostle Paul*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Meier, John P. 2009. *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus: Volume Four, Law and Love*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Merklein, Helmut. 1987. "'Es ist gut für den Menschen eine Frau nicht anzufassen.' Paulus und Sexualität nach 1 Kor 7." In *Studien zu Jesus und Paulus*, 385–408. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 43. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Merz, Annette. 2018. "Believers as 'Slaves of Christ' and 'Freed Persons of the Lord': Slavery and Freedom as Ambiguous Soteriological Metaphors in 1 Cor 7:22 and Col 3:22–4:1." *NTT Journal for Theology and the Study of Religion* 72 (2): 95–110.
- Mitchell, Margaret M. 1989. "Concerning Περὶ Δέ in 1 Corinthians." *Novum Testamentum* 31 (3): 229–56.
- Mitchell, Margaret Mary. 1993. *Paul and the Rhetoric of Reconciliation: An Exegetical Investigation of the Language and Composition of 1 Corinthians*. Louisville, KY: Westminster John Knox.
- Mitchell, Margaret M. 2022. "John Chrysostom and Christian Love Magic: A Spellbinding Moment in the History of Interpretation of I Cor 7.2–4." *New Testament Studies* 68 (2): 119–43.
- Moffatt, James. 1938. *The First Epistle of Paul to Corinthians*. Moffatt New Testament Commentary 7. New York: Harper and Bros.
- Moiser, Jeremy. 1983. "A Reassessment of Paul's View of Marriage with Reference to 1 Cor 7." *Journal for the Study of the New Testament* 5 (18): 103–22.

- Moloney, Francis J. 2015. "A New Testament Hermeneutic for Divorce and Remarriage in the Catholic Tradition." *Australian Catholic Record* 92 (3): 269–88.
- Murphy-O'Connor, J. 1977. "Works Without Faith in 1 Cor 7:14." *Revue biblique* 84 (3): 349–61.
- Murphy-O'Connor, Jerome. 1979. *1 Corinthians*. New Testament Message. Wilmington DE: Michael Glazier.
- Murphy-O'Connor, J. 1981. "The Divorced Woman in 1 Cor 7:10–11." *Journal of Biblical Literature* 100 (4): 601–6.
- Murphy-O'Connor, Jerome. 1997. *Paul: A Critical Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Muszytowska, Dorota. 2011. "Żona zbawiająca męża (1 Kor 7,16)?" *Verbum Vitae* 19:164–73.
- Nanos, Mark D. 2015. "The Question of Conceptualization: Qualifying Paul's Position on Circumcision in Dialogue with Josephus's Advisors to King Izates." In *Paul Within Judaism: Restoring the First-Century Context to the Apostle*, edited by Mark D. Nanos and Magnus Zetterholm, 105–52. Minneapolis, MN: Fortress.
- Nehring, Przemysław. 2021. "Navigating Between Stereotypes: Augustine on Marriage and Virginité." In *Papers Presented at the Eighteenth International Conference on Patristic Studies Held in Oxford 2019. Augustine and His Writings*, vol. 117 of *Studia Patristica*, edited by Markus Vinzent, 243–51. Leuven: Peeters.
- Niederwimmer, Kurt. 1974. "Zur Analyse Der Asketischen Motivation in 1 Kor 7." *Theologische Literaturzeitung* 99 (4): 241–48.
- Niederwimmer, Kurt. 1975. *Askese und Mysterium: Über Ehe, Ehescheidung und Eheverzicht in den Anfängen des christlichen Glaubens*. Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 113. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Nieścior, Leon. 2020. "Dziewictwo Maryi i łacińska recepcja ideału dziewicy 'świętej i ciałem, i duchem' (1 Kor 7, 34)." *Teologia patrystyczna* 17:113–27.
- Nolland, John. 1995. "The Gospel Prohibition of Divorce: Tradition History and Meaning." *Journal for the Study of the New Testament* 17 (58): 19–35.
- O'Rourke, John J. 1858. "Hypotheses Regarding 1 Corinthians 7,36-38." *Catholic Biblical Quarterly* 20 (1–4): 292–98.
- Orr, William F., and James Arthur Walther. 2007. *1 Corinthians: A New Translation*. Anchor Bible. New Haven, CT: Yale University Press.
- Osiek, Carolyn A., and David L. Balch. 1997. *Families in the New Testament World: Households and House Churches*. Louisville, KY: Westminster John Knox.
- Pearson, Birger A. 1972. "Jesus' Teachings as Regulations in the Early Church." *Interpretation* 26:348–51.
- Perkins, PHEME. 2012. *First Corinthians*. Paideia Commentaries on the New Testament. Grand Rapids, MI: Baker Academic.

- Peterman, Gerald W. 1999. "Marriage and Sexual Fidelity in the Papyri, Plutarch and Paul." *Tyndale Bulletin* 50 (2): 163–72.
- Peterson, Brian Neil. 2018. "A Possible Scriptural Precedent for Paul's Teaching on Divorce (and Remarriage?) in 1 Corinthians 7,10-15." *Tyndale Bulletin* 69 (1): 43–62.
- Pevarello, Daniele. 2009. "Ricezione E Influenza Di I Corinzi 7 Sul Primo Asce-tismo Cristiano: L'esempio Di Taziano, Clemente Alessandrino E Tertulliano." *Protestantesimo* 64 (2/3): 265–79.
- Phipps, William E. 1982. "Is Paul's Attitude Toward Sexual Relations Contained in 1 Cor. 7. 1?" *New Testament Studies* 28 (1): 125–31.
- Prete, Benedetto. 1979. *Matrimonio e continenza nel cristianesimo delle origini: Studio su 1 Cor. 7, 1–40*. Studi Biblici 49. Brescia: Paideia.
- Puig i Tàrrach, Armand. 2010. *Jesus: An Uncommon Journey. Studies on the His-torical Jesus*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 288. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Punt, Jeremy. 2013. "Identity and Human Dignity Amid Power and Liminality in 1 Corinthians 7,17–24." In *1 and 2 Corinthians*, edited by Yung Suk Kim, 31–47. Minneapolis, MN: Fortress.
- Ramsaran, Rollin A. 1995. "More Than an Opinion: Paul's Rhetorical Maxim in First Corinthians 7:25–26." *Catholic Biblical Quarterly* 57 (3): 531–41.
- Rengstorf, Karl Heinrich. 1964–76. "Systemellō." In *Theological Dictionary of the New Testament*, edited by Gerhard Kittel, Gerhard Friedrich, and G.W. Bromiley, 7:596–97. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Roberts, R.L. 1965. "The Meaning of Chorizo and Douloo in I Corinthians 7:10–17." *Restoration Quarterly* 8 (3): 179–84.
- Robertson, Archibald, and Alfred Plummer. 1911. *A Critical and Exegetical Com-mentary: The First Epistle of St Paul to the Corinthians*. International Critical Commentary. Edinburgh: T&T Clark.
- Robinson, James M., Paul Hoffmann, and John S. Kloppenborg. 2000. *The Critical Edition of Q: Synopsis Including the Gospels of Matthew and Luke, Mark and Thomas with English, German, and French Translations of Q and Thomas*. Hermeneia. Minneapolis, MN: Fortress; Leuven: Peeters.
- Roetzel, Calvin J. 1999. *Paul: The Man and the Myth*. Minneapolis, MN: Fortress.
- Rosik, Mariusz. 2009. *Pierwszy List do Koryntian*. Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament 7. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.
- Rosner, Brian S. 1994. *Paul, Scripture and Ethics: A Study of 1 Corinthians 5–7*. Arbeiten zur Geschichte des antiken Judentums und des Urchristentums 22. Leiden: Brill.
- Rowe, Christopher Kavin. 2016. *One True Life: The Stoics and Early Christians as Rival Traditions*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Schmithals, Walter. 1971. *Gnosticism in Corinth: An Investigation of the Letters to the Corinthians*. Nashville, TN: Abingdon Press.

- Schrage, Wolfgang. 1976. "Zur Frontstellung Der Paulinischen Ehebewertung in 1 Kor 7:1-7." *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 67 (3-4): 214-34.
- Schrage, Wolfgang. 1995. *Der Erste Brief an Die Korinther: 2. Teilband. 1 Kor 6,12-11,16*. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament 7/2. Dusseldorf: Benziger.
- Schrage, Wolfgang. 2007. "Zur neueren Interpretation von 1. Korinther 7." In *Studien zur Theologie im 1. Korintherbrief*, 102-25. Biblisch-Theologische Studien 94. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Schweitzer, Albert. 1968. *The Mysticism of Paul the Apostle*. New York: Seabury Press.
- Scroggs, Robin. 1972. "Paul and the Eschatological Woman." *Journal of the American Academy of Religion* 40 (3): 283-303.
- Scroggs, Robin. 1974. "Paul and the Eschatological Woman: Revisited." *Journal of the American Academy of Religion* 42 (3): 532-37.
- Seboldt, Roland H.A. 1959. "Spiritual Marriage in the Early Church: A Suggested Interpretation of 1 Corinthians 7:36-38." *Concordia Theological Monthly* 30 (3): 176-89.
- Shabani, Louay. 2008. *Santificazione e valore salvifico del matrimonio: Studio esegetico-teologico di 1 Cor 7,12-16 ed Ef 5,25-33*. Tesi gregoriana. Serie Teologia 158. Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana.
- Sickenberger, J. 1905. "Syneisaktentum im Ersten Korintherbriefe." *Biblische Zeitschrift* 3:49-57.
- Siwiec, Stefan. 2014. "Nowy sposób wyjaśnienia tekstu 1 Kor 7,36-38." *Historia monastycyzmu orientalnego: W 70. rocznicę śmierci ks. dra Stefana Siwca (Schiwietz) 1863-1941*, edited by Andrzej Uciecha, 201-12. *Studia Antiquitatis Christianae*. Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Series Nova 16. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Soulen, Richard N. 1969. "Marriage and Divorce: Problem in New Testament Interpretation." *Interpretation* 23 (4): 439-50.
- Stein, Robert H. 1979. "Is It Lawful for a Man to Divorce His Wife.?" *Journal of the Evangelical Theological Society* 22 (2): 115-21.
- Still, Todd D., and David G. Horrell, eds. 2009. *After the First Urban Christians: The Social-Scientific Study of Pauline Christianity Twenty-Five Years Later*. London: Continuum.
- Sypt, Liesbeth van der. 2013. "The Use of 1 Cor 7:36-38 in Early Christian Asceticism." In Weidemann, *Asceticism and Exegesis*, 148-60.
- Tábet, Michelangelo. 2005. "La situazione ordinaria di vita come 'chiamata' in 1Cor 7,17-24." *Rivista biblica* 53 (1-4): 277-312.
- Talbert, Charles H. 2002. *Reading Corinthians: A Literary and Theological Commentary*. Macon, GA: Smyth & Helwys.
- Thiselton, Anthony C. 1977-78. "Realized Eschatology at Corinth." *New Testament Studies* 24:510-26.

- Thiselton, Anthony C. 2000. *The First Epistle to the Corinthians: A Commentary on the Greek Text*. New International Greek Testament Commentary. Grand Rapids, MI: Eerdmans; Carlisle: Paternoster.
- Tichý, Ladislav. 2021. "Jak je třeba chápat Pavlovo vyjádření v 1Kor 7,38b?" *Studia Biblica Slovaca* 13 (1): 95–106.
- Tomson, Peter J. 1996. "Paul's Jewish Background in View of His Law Teaching in 1 Cor 7." In *Paul and the Mosaic Law: The Third Durham-Tübingen Research Symposium on Earliest Christianity and Judaism (Durham, September, 1994)*, edited by James D.G. Dunn, 251–70. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2/89. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Torbus, Sławomir. 2015. "Rola małżeństwa i rodziny w Corpus Paulinum w kontekście tradycji grecko-rzymskiej: 1 Kor 7,1 w świetle 'Ginekologii' Soranus z Efezu." In *Ekumeniczna wizja małżeństwa i rodziny: Szansa i życiowe problemy. Praca zbiorowa*, edited by Jarosław M. Lipniak, 29–38. Rozprawy Naukowe Instytutu Teologii Systematycznej 1. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny.
- Vaage, Leif E. 2009. "The Translation of 1 Cor 7:14C and the Labile Social Body of the Pauline Church." *Revue Biblique* 116 (4): 557–71.
- Ward, Roy Bowen. 1990. "Musionius and Paul on Marriage." *New Testament Studies* 36 (2): 281–89.
- Weder, Hans. 1983. "Perspektive Der Frauen?" *Evangelische Theologie* 43 (2): 175–78.
- Weidemann, Hans-Ulrich, ed. 2013. *Asceticism and Exegesis in Early Christianity: The Reception of New Testament Texts in Ancient Ascetic Discourses*. Novum Testamentum et Orbis Antiquus 101. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Weiss, Johannes. 1910. *Der Erste Korintherbrief*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wenham, Gordon J. 1984. "Matthew and Divorce: An Old Crux Revisited." *Journal for the Study of the New Testament* 22:95–107.
- Wili, Hans Urs. 1978. "Das Privilegium Paulinum (1 Kor 7:15f): Pauli Eigene Lebenserinnerung." *Biblische Zeitschrift* 22 (1): 100–108.
- Wilk, Janusz. 2015. "Znaczenie leksemu 'charisma' w 1 Kor 7,7." In *"To urzeczywistnijcie w Kościele, co w Chrystusie Jezusie" Flp 2,5: Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Jana Flisa w 70. rocznicę urodzin*, edited by Piotr Goniszewski and Cezary Korzec, 657–66. Szczecin: volumina.pl.
- Wilson, J.H. 1968. "Corinthians Who Say There Is No Resurrection of the Dead." *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 59:90–107.
- Wimbush, Vincent L. 1987. *Paul, the Worldly Ascetic: Response to the World and Self-Understanding According to 1 Corinthians 7*. Macon, GA: Mercer University Press.
- Winter, Bruce W. 1989. "Secular and Christian Responses to Corinthian Famines." *Tyndale Bulletin* 40 (1): 86–106.

- Wire, Antoinette Clark. 1990. *The Corinthian Women Prophets: A Reconstruction Through Paul's Rhetoric*. Minneapolis, MN: Fortress.
- Witherington, Ben. 1988. *Women in the Earliest Churches*. Cambridge: University Press.
- Witherington, Ben. 1992. *Jesus, Paul, and the End of the World: A Comparative Study in New Testament Eschatology*. Downers Grove, IL: InterVarsity.
- Witherington, Ben. 1995a. *Conflict and Community in Corinth: A Socio-Rhetorical Commentary on 1 and 2 Corinthians*. Grand Rapids, MI: Eerdmans; Carlisle: Paternoster Press.
- Witherington, Ben. 1995b. *Women and the Genesis of Christianity*. Cambridge: University Press.
- Wojciechowski, Michał. 2010. "Marriage as a (Mutual) Ownership: An Overlooked Background of Biblical Sayings on Marriage and Against Divorce." *Folia Orientalia* 47:207–14.
- Yarbrough, O. Larry. 1985. *Not Like the Gentiles: Marriage Rules in the Letters of Paul*. Missoula, MT: Scholars Press.
- Załęski, Jan. 1981. "Najnowsze próby wyjaśnienia przywileju pawłowego [1 Kor 7,15]." *Studia Theologica Varsaviensia* 19 (1): 21–34.
- Załęski, Jan. 1988. "Nierozzerwalność małżeństwa według 1 Kor 7,10–11." *Studia Theologica Varsaviensia* 26 (1): 137–46.
- Załęski, Jan. 1992. *Nierozzerwalność małżeństwa według św. Pawła: O tzw. przywileju Pawłowym: 1 Kor 7,10-16*. Attende Lectioni 16. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Załęski, Jan. 2009. "Nierozzerwalność małżeństwa według św. Pawła i w Ewangeliach synoptycznych." In *Domine, ego servus tuus: Księga pamiątkowa z okazji 50-lecia kapłaństwa ks. oficjara dr. Stefana Koźnika*, edited by Jarosław Babiński, 487–501. Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek.
- Zeller, Dieter. 2005. "Der Vorrang der Ehelosigkeit in 1 Kor 7." *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 96 (1–2): 61–77.